

KIRGIZ EDEBİYATINDA SOVYET REJİMİ ELEŞTİRİSİ

Ayşe ŞENER*

ÖZ

Sovyetlerde parti propagandasının edebî metodu olan sosyalist realizmin ilk örneklerinin verildiği yıllar Kırgız edebiyatında modern edebiyatın ilk adımlarına tesadüf etmektedir. Bu doğrultuda sonraki yıllarda ortaya çıkan çatışmazlık teorisiyle birlikte edebiyattaki tekdüzelik artmış, edebî ürünlerde salt mutlu ve iyi tipler yaratılmıştır. Bu yaratım, edebî eseri insanın iç dünyasından uzaklaştırarak Sovyet rejiminin oluşturduğu dış gerçekliğe odaklanmıştır. Bununla birlikte 1950'li yıllardan sonra siyasi konjonktürde yaşanan değişimler ve eser veren yeni kalemler sosyalist realizme farklı bir bakış getirmiştir. Bu farklılık tahakküme başkaldırının da ortaya çıktığı bir süreci imlemektedir. Bazı yazarlar mevcut tahakkümü kabullenerek eser vermeye devam etmiş; hem Sovyetlerin sunduğu imtiyazlardan faydalanmış hem de cezalardan kaçınmıştır. Bazıları ise rejimin yaptırım ve cezalarına rağmen öz benliklerini var etmiş ve bunu bir eleştiriye dönüştürmüştür. Kırgız edebiyatında edebî değişim ve gelişimleri gözlemlemek adına ilk örneklerden itibaren hâkim edebiyat ve politika ilişkisine başka bir açıdan yaklaşmak bu anlamda önemli görülmüş ve bu çalışma ortaya çıkmıştır. Çalışmada bağımsızlık öncesi ve sonrası edebî eserlerden bir örneklem belirlenmiş ve bu eserler nitel araştırma yöntemlerinden içerik analiz yöntemi ile irdelenmiştir. Neticede, edebî eserlerde her iki devirde de Stalin'in politikasına ve o dönem komünistlerinin yanlış uygulamalarına dair olumsuz bir sistem eleştirisi olduğu sonucuna varılmıştır. Kırgızlarda edebiyat, Sovyet devrinde bir taraftan parti propagandasını yaparken diğer taraftan örtük veya gerçekçi biçimde Sovyet rejiminin eleştirisinin aracı olmuştur. Sovyet devri sonrasında ise özgür kalemlerin elinde özellikle repressiya ve Stalin'in kolonyal politikası başta olmak üzere tarihî gerçeklikler propagandanın uğruna yaratılan tarihle değiştirilmiş ve edebiyat millî inşa alanına dönüşmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, ideoloji, komünizm, Sosyalist realizm, Kırgızlar, Kırgız edebiyatı.

CRITICISM OF THE SOVIET REGIME IN KYRGYZ LITERATURE

ABSTRACT

The development of socialist realism, a key literary approach used for party propaganda in the Soviet Union, occurred at the same time as the first steps of modern Kyrgyz literature. The introduction of the conflict-free theory increased monotony in literature, producing works centered around entirely positive and content characters. This shifted the focus of literature away from the individual's inner life and towards the external realities shaped by the Soviet regime. However, the changes in the political conjuncture after the 1950s and the new writers who produced works brought a different perspective to socialist realism. Some writers continued to produce works under the prevailing oppression, benefiting from Soviet privileges and avoiding repercussions. Others, however, maintained their creative independence despite punitive measures and transformed their stance into a form of critique. This study explored the relationship between dominant literature and politics in Kyrgyz literature, focusing on literary evolution from its early stages. A sample of works from both pre- and post-independence periods was analyzed using content analysis, a qualitative research method. The findings reveal that both periods of literature feature critical perspectives on Stalinist policies and the flawed practices of the communist regime. During the Soviet era, Kyrgyz literature simultaneously served as a tool for party propaganda and a medium for implicit or realistic criticism of the Soviet regime. After the collapse of the Soviet Union, in the hands of more independent writers, historical realities, such as Stalin's colonial policies and repression, began to replace the fabricated narratives of Soviet propaganda, transforming literature into a platform for national identity construction.

Keywords: Soviet Union, ideology, criticism, socialist realism, Kyrgyz people, Kyrgyz literature

Gönderilme Tarihi: 10 Ekim 2024

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2024

* Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ŞENER, Kırklareli Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırklareli, ORCID: [0000-0002-1157-4187](https://orcid.org/0000-0002-1157-4187), E-posta: senerayse13@hotmail.com

Giriş

Modern Kırgız edebiyatında ilk edebî ürünler 20. yüzyılın ilk çeyreği itibarıyla verilmeye başlanmış, sanatçılar özellikle şiir ve hikâye türünde verdikleri eserler ile edebiyatın gelişimine katkıda bulunmuştur. Siyasi ve toplumsal yaşamın bir yansıması olarak Kırgız edebiyatı, Sovyet devrinde büyük ölçüde siyasi erkin amaçları doğrultusunda şekillenmiştir. Buna bağlı olarak ilgili yıllarda *sosyalist realizm* adı verilen ve 1934'te ilkeleştirilen edebî akım hâkim olmuştur. Kırgız yazarların çoğu siyasi erkin bu talebine profesyonel biçimde cevap vermiştir (Sadıkov vd. 1965, s. 52-56). Partinin verdiği görevi üstlenen yazarlar, Sovyet dönemine hâkim edebî zihniyetin gereklilikleri olarak Ekim Devrimi'nin Kırgızistan'daki etkisini, bu yeni devrin anlamını halka aktarmak, devrimin sosyal hayata entegrasyonunu sağlamak için eser vermiştir (Kerimcanova, 1951, s. 18). Nitekim Stalin'in "*insan ruhunun mimarları*" olarak nitelediği yazarlar yoluyla bu dönemde edebiyat bir dönüştürme aracı olarak kullanılmıştır (Oktay, 2008, s. 86). Sosyalist ideolojinin propagandası yalnızca modern edebî ürünlerde değil, halk şiirinde¹ de yapılmıştır. Sovyet dönemi edebî ürünlerinde öne çıkan bu bağımlılık, yazarın ve metnin iktidarını sınırlamakta, edebî metni estetik işlevinden uzaklaştırmakta, yazma ediminde toplumsal faydayı öne çıkarmaktadır. Bu doğrultuda dönemin edebî eleştiri anlayışı da büyük ölçüde topluma dönük ve marksist bir bakış açısına sahip olmuştur.² Bahsedilen parti anlayışı, yazarların yaratıcılığına gölge düşürmenin yanında toplumun zihin dünyasını yok etmek yönündedir. Bu zihinsel yok edişin en önemli örneği *repressiya*dır.

Rus hâkimiyeti ile birlikte özellikle 1937-38'de rejime karşı, milliyetçi, vatansever aydın kesim *repressiya* kurbanı olmuş; Kasım Tınıstanov, İşenaalı Arabayev, Cusup Abdrahmanov, Osmonaalı Sıdıkov, Belek Soltonoyev gibi pek çok Kırgız entelektüel *halk düşmanı* olarak suçlanmıştır.³ Bu yıllarda rejime aykırı bir ifade kullanmak dahi bir yazarın yaşamının sonu anlamına geldiğinden Stalin'in bu yıkıcı politikası sonraki yıllarda eser veren modern Kırgız edebiyatının kalemleri için caydırıcı bir husus olmuştur. Ancak buna rağmen bazı yazarlar parti propagandasını yaparken bazıları ise toplumsal şuuru sağlamak, öz benliklerini korumak, tarihine ve geçmişine sahip çıkmak, yaşanan adaletsizliğe karşı çıkmak gibi gerekçelerle satır aralarında Sovyet düzenini eleştirmiştir. Nitekim edebî metinler siyasi erkin sesi olabildiği gibi diğer yandan siyasi erke başkaldırı ve eleştirinin de yapıldığı bir ifade alanıdır. Bundan hareketle çalışma yazarın hegemonyasının bir yansıması olan edebî metinlerde uzun yıllar baskıya maruz kalan halkın sesini, yazarın Sovyet iktidarına başkaldırı söylemini ve eleştirisini Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrası dönemden seçilen örneklem ekseninde irdelemektedir.

¹ Örneğin, Çarlık döneminde sürgüne gönderilen ve Çarlık döneminin karanlık yüzüne karşı Sovyet devrinin bilimsel ve kültürel yeniliklerini eserlerinde işleyen halk şairi Toktogul'un bir şiirindeki "*Kanday ayal tuudu eken, Lenindey uuldu*" (Nasıl bir kadın doğurmuş, Lenin gibi oğulu) ifadesinde görüleceği üzere söz konusu prensip 1934 öncesinde fikri düzlemde işlenmiş ve özellikle şiirlerde Lenin, Lenin'in sosyal hayata kazandırdıkları, eğitim ve başka alanlardaki yenilikler ele alınmıştır. S. Şimşek'in (2022, s. 228) de belirttiği gibi bu durum Sovyetler Birliği'nin halk şairleri üzerinde kurduğu kültürel patronaj sistemi ile açıklanabilir.

² Örneğin, J. Joyce'un ünlü romanı *Ulysses* 1904 yılını konu edinmesine rağmen Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi'nde Radek tarafından 1916 Paskalya Ayakanmasından söz etmediği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu bakışın tutarsızlığı yapılan eleştirinin edebî olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Başka ironik bir örnek olarak ise sosyalizmin edebiyat ile ilişkisinin en iyi örneklerini ortaya koyduğu bilinen Şolohov'un *Uyandırılmış Toprak* romanının devamı olan *Don Kıyısında Hasat* romanının dahi bu eleştiriye maruz kalmasını vermek yerinde olacaktır. Roman, 1931'de *Novi Mir* dergisi tarafından yeniden gözden geçirilmesi için reddedilmiştir (Oktay, 2008, s. 117-121).

³ Kırgızistan'da *repressiya* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Güngör, 2023).

Sovyet Dönemi Kırgız Edebiyatı ve Eleştirisi

Siyasi erkin kendi fikrini benimsetmek ve halk kitlelerini bu doğrultuda etkilemek ve şekillendirmek adına bir bakıma kimlik oluşturma faaliyeti olarak edebiyatı kullandığı Sovyet devrinde, Kırgız yazarlar da bahsedilen amaçlarla roman, hikâye, şiir, tiyatro gibi çeşitli türlerde eserler vermiştir. 1917'den itibaren modern türlerde eser veren sanatçılar büyük ölçüde devrimin ve rejimin gerekliliklerini, merkezin taleplerini eserlerine konu edinmiştir. Bu bağlamda ilk örneklerin verildiği 1920'li yıllardan itibaren özellikle 1940'lı yıllar ve sonrasında Stalin'in kolektifleştirme politikası ve devrime ilişkin unsurlar edebiyatın ana konusu hâline gelmiştir. Sosyalist realizmin ve çatışmasızlık teorisinin uygulanması bu anlayışın bir neticesidir. Bu şekilde edebiyat bir propaganda aracı hâline gelmiştir.

Sovyet Rusya'da 20. yüzyılda realizm ekseninde ortaya çıkan, kuramsal temelleri Belinski, Çernişevski, Dobrolyubov'a; ideolojik temelleri Karl Marks, Engels ve Lenin'e; ilkeleri ise Gorki ve Jdanov'a dayanan edebiyatın partinin propaganda aracı olarak görüldüğü ve bu doğrultuda ele alınacak eserlerde olumlu tip ve devrimci romantizminin öne çıktığı sosyalist realizm edebî akımı (Oktay, 2008, s. 107; Şener, 2022, s. 19) Kırgız edebiyatında ilk edebî ürünlerin verilmesiyle etkili olmuştur. Halka komünist kişinin nasıl olması gerektiği edebî eserlerde yaratılan olumlu kahramanlar ile gösterilmiştir. Gerçek hayatın içerisinden alınan, Sovyet gerçekliğine uygun bu kişiler ideal halk tipini okura sunmaktadır. Sovyet rejiminin ideolojik bir aygıtı olarak edebiyat gerçekleri değil, ideal Sovyet dünyasını ele almıştır. Bir bakıma sosyal ve siyasi tahakkümün kültürel ve edebî boyutu olarak da ifade edilebilecek sosyalist realizm, edebiyatta özgünlüğü ortadan kaldırarak tek tipleşmeye ve standartlaşmaya yol açmıştır. Sosyalist realizmle birlikte, Rus şairi E. Bagritskiy'in bir şiirindeki "*Eğer o, Yalan söyle derse, yalan söyle. Eğer o, öldür derse,-öldür.*" şeklinde mısraları ile benzer mahiyette bir dönem başlamıştır (Kıdırbayeva vd. 2004, s. 468). O dönem Kırgızistan Sovyet Yazarlar Birliği'ne başkanlık eden Aalı Tokombayev, 1934'te düzenlenen Kongre'de "Kırgızstandın Mazmunu, Sotsialisttik cana Forması, Uluttuk Adabiyatı Ösüp cana Çıñalıp Catat (Kırgızistan'ın İçeriği Sosyalist, Biçimi Ulusal, Edebiyatı Gelişiyor ve Şekilleniyor)" başlıklı bildiriye sunmuştur. Bildirinin de adında görüldüğü üzere Sovyet edebiyatı Stalin'in de isteği üzere şekil olarak millî fakat içerik olarak sosyalist olmak durumunda kalmıştır. Bu sebeple kongrede sosyalist realizmin gereklilikleri, yazarların sorumlulukları ve edebiyatı geliştirmeye dair öneriler ele alınmıştır. Kongrenin ardından Kırgızistan Yazarlar Birliği bu doğrultuda harekete geçerek özellikle tiyatro ve nesir türleri üzerine eğilmiştir (Ümötaliyev, 1976, s. 16). Özellikle bu kongre ve sonrasında eserlerin çoğunda söz konusu sürecin yaratıcıları, devrimin ilkeleri ve nitelikleri, emek ve emek övgüsü, işçi ve işçi hakları, sömürü ve sömüren ilişkisi, savaş ve zafer, çalışkanlık ve vatanseverlik gibi konular işlenmiştir. Asakeyeva'nın (2015, s. 185-196) da belirttiği gibi 1920'li-1950'li yıllarda totaliterizmin bir görünümü olarak Stalin ve yönetiminin halkı, entelektüel camiyayı yok eden, tarihi yeniden yazdıran bir anlayış dikkat çeker. Yazarı ve yazılanı kontrol eden bu mekanizma, propagandayı zorunlu kılmıştır. Bu sebeple Kırgız edebiyatının ilk örneklerinin verildiği yıllardan itibaren edebî eserlerde Leninizm ve Stalinizmin izleri görülmektedir.

Aalı Tokombayev'in "Kommünizmge (Komünizme)", "Kim Deysiñer (Kim Dersiniz)", "Stalinge Dañk (Stalin'e Övgü)", "Stalin-Stalin", "Tübölük Carık (Ebedi Aydınlık)", "Kremlindi Oylosom" (Kremlini Düşündüğümde)" şiirleri; Coomart Bökönbayev'in "Bolşevik", "Bolşevik Bar-Lenin Bar (Bolşevik var, Lenin var)", "Bolşevik Ceñdi (Bolşevik Kazandı)", "Ölbös Lenin (Ölümsüz Lenin)" şiirleri; Cusup Turusbekov'un "Künübüz Bizdin-Stalin, Nurubuz Bizdin-Stalin (Bizim Güneşimiz Stalin, Bizim Işığımız Stalin)", Temirkul Ümötaliyev'in "Stalin Öz Atabız

(Stalin öz Babamız)”, Kubanıçbek Malikov’un “Moskvaga, Kremlge, Stalinge (Moskova’ya, Kremlin’e, Stalin’e); Midin Alıbayev’in “Sen Bugünkü Lenin (Sen Günümüzün Lenin’i)” gibi şiirleri; Tügölbay Sıdıkbekov “Bizdin Zamandın Kişileri (Bizim Zamanımızın İnsanları)”, “Temir”, Kasımalı Bayalınov’un “Boordoştor (Kardeşler)”, “Bakıt(Mutluluk)” gibi hikâye ve romanları sosyalist realizmin önemli örnekleri olarak sıralanabilir. Bu eserler, Komünist Parti’nin, Lenin ve Stalin’in birbiri ile organik bir bütün olarak ele alındığı eserlerdir. Örneğin M. Alıbayev “Sen bugünkü Lenin” şiirinde “Sen bugün yaşayan Leninsin!” diyerek Stalin’e övgüler yağdırmıştır (Samaganov, 1951, s. 34-37). Nitekim bu dönemde edebiyattaki propaganda parti, parti ilkeleri ve çıkarları olduğu kadar parti liderlerine ilişkindir. Sovyetler Birliği’nin kurduğu yeni düzeni imleyen bir lider kültürünün inşası söz konusudur. Edebiyat ve politika arasındaki ilişkinin Kırgız edebiyatındaki öneminin en açık örneği edebî eserlere yansıyan Lenin’e ve Stalin’e dair bu övgüler ve edebî eserlere ilişkin bu değerlendirmelerdir. Bu eserlerde ve değerlendirmelerde bir bakıma Lenin ve Stalin “*Sovyet halkını bağımsızlığa kavuşturan ata*” (Samaganov, 1951, s. 61) olarak nitelendirilmektedir. Her iki isim birlikte düşünülmüş ve bu dönem şiirlerinde Stalin için “Stalin, *bugünün Lenin’i*” gibi ifadeler (Kerimcanova, 1951, s. 36) kullanılmıştır.

Bu dönemin önemli başka bir özelliği bu propagandanın dışında kalan yazar ve eserlerin olumsuz eleştiriye maruz kalmasıdır. Stalin’in “Proletarskaya Revolyutsiya” dergisinde yayımlanan “O Nekotorih Voprosah İstorii Bolşevizma”⁴ (Bolşevizm Tarihinin Bazı Sorunları Üzerine) başlıklı bildirisindeki Bolşevizme karşı unsurların ve şahsiyetlerin sert müdehalelere maruz kalacağına dair ifadeleri dönemin hâkim eleştiri anlayışını özetler niteliktedir. Söz konusu eleştiri bu dönemde edebiyatın hem Sovyet kimliğinin inşası hem de Kırgız kimliğinin tahribatı için kullanıldığının somut bir göstergesidir. Yazarın, türün ve temin merkezî otorite tarafından belirlendiği Sovyet dönemi edebiyatında edebî eleştiri hegemonyanın bakışını ve sesini taşımaktadır. Bu dönem eleştiri anlayışında temel hususiyet parti çıkarlarıdır. Partiyi ve partiye ilişkin unsurları anlatmayan, desteklemeyen eserler “kötü” olarak nitelendirilerek kanon dışı bırakılmıştır. Bir eseri iyi ve kötü olarak nitelendiren ölçüt bu propagandadır. Sovyet döneminde eserler büyük ölçüde yalnızca olumlu kahramanı yarattığı, devrimci romantizmini işlediği kadar gerçekçi ve başarılıdır. Söz gelimi, Kırgızların ilk romanı *Uzak Col* (Uzun Yol)’un yayım serüveninde bu bakışın etkisi olduğu açıktır. Dönemin aydın-yazar kitlesi ve o günkü Kırgızistan Yazarlar Birliği Başkanı Aalı Tokombayev’in Mukay Elebayev üzerinde olumsuz etkisi bilinmektedir. Elebayev’in 1940’ta kaleme aldığı ve Kırgız edebiyatında Sovyet rejimini eleştiren ilk eser olma özelliği taşıyan *Tartış* piyesinin yazarın hayatta olduğu dönemde yayımlanmaması dönemin eleştiri anlayışını örnekler niteliktedir. Piyes 1939’da yazılmasına rağmen ancak Mar Bayciyev’in desteğiyle 1968 yılında *Ala Too* dergisinde *Aç Gözler* adı ile yayımlanma imkânı bulmuştur (Aşlar, 2006, s. 28-35).⁵ Bu tür olumsuz eleştiriye maruz kalmış pek çok örnek mevcuttur. Aalı Tokombayev’in *Kanduu Cıldar* (Kanlı Yıllar) (1935), Tügölbay Sıdıkbekov’un *Ken Suu* (1955), Ş. Abdramanov’un *Dıykandar* (Çiftçiler) (1968), Aman Saspayev’in *Partorg* (Parti Sekreteri) (1977) adlı eserleri gibi pek çok eser ise Sovyet ideolojisine uygun görülmeyle içeriği değiştirilmek veya düzenlenmek suretiyle “yeniden kurgulattırılmış”tır. Zikredilen eserlerin bazıları aynı bazıları ise farklı isimlerle eleştiriler

⁴ Bk. (Stalin, 1931; Aşlar, 2020b, s. 2041).

⁵ Eserde Ceyren ve Kaçkın adlı kişilerin “yüksek” yöneticilere dalkavukluk ederek başında buldukları kurumları bir hortum gibi sömürmeleri, karşı çıkacak olanların ise “halk düşmanı” veya anti-komünist olarak suçlamaları anlatılmaktadır. Bk. (Aşlar, 2006, s. 61-62).

doğrultusunda şekillendirilerek ilerleyen yıllarda yeniden yayımlanmıştır. Sovyetlerin kolonyal amacını ortaya koyan kahramanları yaratmayan ve bu amacı vurgulamayan eserlerin bazıları ise edebiyat dünyasında yasaklanmış, değiştirilmiş veya yok sayılmış; yazarları ise Stalin repressiyasına uğramıştır. *Akademiyalık Keçeler* (Akademi Geceleri) adlı piyes eser ve yazar bağlamında Sovyet eleştirisinin odağı olan örneklerden biridir. Eski dönemi övdüğü gerekçesiyle Sovyet zihniyetine göre zararlı görülerek olumsuz eleştiriye maruz kalan eserin yazarlarından Tınıstanov zihniyeti ve edebî/fikri faaliyetleri bağlamında halk düşmanı ilan edilerek öldürülürken⁶, *Tap Colunda* (1930) adlı eseri olmak üzere çeşitli eserlerinin de bu kararda etkisi olduğu olduğu bilinen ve adı geçen piyesin yazarlarından biri olan Şarıp Kökönov'un da burjuva yanlısı olduğu iddia edilmiş, Kökönov o yıllarda edebiyat sahnesinde yok sayılmıştır (Asakeyeva, 2015, s. 144; Altıok vd. 2020, s. 163). Kendilerine dayatılan temler dışında eser veren yazarların edebî faaliyetlerindeki tahakküm bağımsızlığa kadar süregelmiştir.

Türk dünyasının entelektüel camiasının yok edildiği bu süreçte uygulanan yaptırım ve cezalar her ne kadar yazarların kendi seslerini yansıtmalarına engel teşkil etmiş olsa da G. Jusdanis'in (1998, s. 9) de ifade ettiği gibi "bir milletin toplumsal değerlerini ve normlarını oluşturmada başat rol oynayan edebiyatın", bu dönemde Sovyet kolonyal sisteminin zoraki aracı olmasının yanında bazı yazarların kalemleriyle millî bir birlik oluşturmada ve biz kimliğini tahayyül etmede etkili olduğu görülmektedir. Bazı yazarlarda var olmak ile yok olmak arasında gidip gelen yazın süreci korkuya esir olmamış ve yazarlar yaşadıkları dönemin olumsuzluklarını dile getirmişlerdir. Söz gelimi Stalin'in ölümünün hemen ardından tamamladığı *Culak Arhipilage* romanı ile Rus yazar Aleksandr Soljenitsin'in Stalin'in bu kanlı siyasetini eleştirdiği görülür. Yazar 1969'da yayımlanan romanında Sovyet sistemini, Gulag kamplarını gözler önüne sermiştir (Naskali, 1996, s. 63). Azerbaycan, Özbek ve Türkmen vd. edebiyatlarında Sovyet güdümüne girmeyen, sembolik de olsa rejimin çarpıklığını eleştiren veya bu çarpıklığa değinen eserler olduğu gibi⁷ Kırgız edebiyatında da yer yer açık, çoğu zaman örtük bir eleştirinin var olduğu görülmektedir.

Kırgız edebiyatında, edebiyatın propaganda aracı olduğu süreçte kanonun dışına çıkan ve merkezin talepleri dışında eser vererek yer yer satır aralarında bu tahakküme karşı söylemlerde bulunan yazarlar bulunmaktadır. Benliğini ortaya koymaya çabalayan yazarlar kanona aykırı metinler vermiş ve kitleleri/algıları yönlendirmeye ve şekillendirmeye odaklı olan parti propagandasına aykırı edebî bir dünya inşa etmiştir. Esasen G. Jusdanis'in (1998, s. 76-81) de ifade ettiği gibi "edebiyat kanonu anlatıların bir toplamıdır". Bir toplumun bütün üyelerinin ortak bağlarını içeren çeşitli hikâyelerden oluşur. Bu sebeple ait olduğu toplumun geçmişi, bugünü ve geleceğidir. Dolayısıyla belli metinler belli amaçlar uğruna yararlı veya zararlıdır. Bu bağlamda Sovyet sonrası dönemde ortaya çıkan edebî ürünlerde de bu eleştirel söylemin farklı bir görünümü dikkat çeker. Kırgız edebiyatında da Sovyet rejimine karşı bir söylemin mevcudiyeti Sovyet dönemi itibarıyla bir yazarı kanonun dışında bırakmak anlamına geldiği için edebî eserlerde dikkat çeken eleştiri söylemi daha çok Stalin'in politikasına yöneliktir. Stalin'in politikası sonucu tahrip edilen bellek alanları bazı Kırgız yazarların kalemlerinin eleştirel söyleminin odağı olmuştur. Bu eleştirel söylemin belirginleşmesini *de-Stalinization* ve Gorbaçov'un *glasnost* ve *perestroyka* anlayışı olmak üzere iki ana siyasi değişimin rolü üzerinden okumak mümkündür. Bundan hareketle çalışmada 1950 ve sonrası

⁶ Bk. (Naskali, 1996, s. 60; Güngör, 2018, s. 252-253).

⁷ Örnek olarak bk. (Yelok, 2011; Tolkun, 2015, Eken 2023).

Kırgız edebiyatı şiir, hikâye ve romanları üzerinden bir örneklem ekseninde Sovyet rejimi eleştirisi irdelenmiştir.

1950'lerden 1985'e: Kırgız Edebiyatında *Deideolojizasyon* Süreci ve Sovyet Rejimi Eleştirisi

Kırgız edebiyatında modern anlamda ilk ürünlerin verildiği başlangıç dönemi yılları Sovyetler Birliği'nin oluşum devrine tesadüf ettiği için rejim eleştirisi Çarlık Rusya'ya, Çarlık'ın siyasetine ve Çarlık Rusya'ya ait yönetici ve organlara yöneliktir. Bu döneme ait bilinen ilk örneklerden *Acar, Erksiz Kündördö* povestleri ve *Kaygıluu Kakey* piyesi gibi çeşitli eserlerde görüldüğü üzere özellikle kız çocuklarının değersiz görülerek mal gibi satılması, Çarlık döneminin sömürü siyaseti ve sınıf çatışması eleştirilmiştir. Bu eleştiri yeninin inşası için eskinin reddini ve bu anlamda eski dönemin adaletsiz uygulamalarını içermektedir. Ancak bununla beraber S. Cigitov'un (1984, s. 150-156) ifade ettiği gibi Kırgız yazılı edebiyatının ilk kalemlerinin Çarlık eleştirisinin, eğitim, cehalet, kız çocuklarının durumu ile ilgili meseleleri ele alışlarında nispeten Kazak ve Tatar edebiyatlarının tesiri olduğu ve bu bağlamda bazı yazarların eserlerinde ceditçi düşüncenin etkili olduğu söylenebilir. Sovyet rejimi eleştirisinin belirgin olarak görülmeye başladığı yıllar ise *destalinizasyon* (1956) dönemine tesadüf eder. Bazı eserlerde doğrudan eleştiri olmasa dahi sosyalist realizme getirilen farklı yorumlamalar Stalin'in ölümü (1953) ile değişmeye başlayan bu bakışın bir göstergesidir.

1956'da Komünist Parti'nin XX. Kongresi'nde Kruşçev'in konuşması değişimin ilk işaretlerinden biridir. Söz konusu kongrede Stalin'in siyasetinin eleştirildiği görülmektedir ve neticesinde özellikle 1937-1938 olmak üzere Stalin devrinde haksız yere "halk düşmanı" olarak tutuklanan, sürgün edilen ve öldürülen aydınların aklandığı görülmektedir. O. Figes'in (2011, s. 633) da ifade ettiği gibi Kruşçev'in bu tavrı yönetsel şahsî kaygıları ve iktidar girişimi ile ilintilidir. Ancak gizli oturum olarak düzenlenen kurulun detayları kısa sürede resmî kurumlara, üniversite ve okullara, parti üyelerine ulaşmıştır. Sovyet sisteminin sorgulanabilir oluşu fikirlerini beyân etmek isteyen gençlerin, kamplarda suskunluğa gömülen mahkûmların korkularını azaltmada etkili olmuştur (Figes, 2011, s. 635-636). Bu gelişme Kırgız edebiyatında dönemin edebî anlayışına da tesir etmiştir fakat edebî baskı kırılmamış yalnızca bazı yazarlar kalemlerini Sovyet estetiğinin sınırlarının dışına çıkarmaya çalışmıştır. O. İbraimov'un (2013, s. 23) da aktardığı gibi bu süreçte yalnızca edebiyatta değil diğer kültür ve sanat faaliyetlerinde de söz konusu serbestlik etkili olmuştur.

Ancak dönemin dikkat çeken edebî gelişimlerinden birisi II. Yazarlar Birliği Kongresi'nin gündemini de oluşturan konfliktsizlik/çatışmasızlık teorisidir. K. Simonov'un 1949'da sunduğu "Sovetik Dramaturgiya cana Teatr Sınıının Mildeti(Sovyet Tiyatorsu ve Tiyatro Eleştirisinin Görevleri)" başlıklı bildirisinde bahsettiği söz konusu teori, ciddi olarak 1952'lerden sonra daha da öne çıkmış ve 1954'te gerçekleştirilen Sovyet Yazarlar Birliği II. Kongresi'nin ana gündemi olmuştur. Söz konusu teori yapay, otomatize edilmiş bir propaganda edebiyatını oluşturan ve güçlendiren bir nitelik taşımaktadır. Sınıf çatışmalarına karşıtlık, okumaya/bilime çağrı vb. temalardan uzaklaşan edebiyat, bu teoriyle Sovyet insanın huzurlu, kusursuz ve sorunsuz hayatını dile getirmiştir (Asakeyeva, 2015, s. 487-490). Bu sebeple sonraki yıllarda da benzer bir ideolojik güdüm destalinazyona rağmen hâkim olmaya devam etmiştir. Örneğin, 1960'lı yıllarda Aman Saspayev "Sarala İt" adlı bir eseri ile sosyalist Kırgız eleştirmenler tarafından ağır eleştiriye maruz kalmış ve bu eseriyle Sovyet insanını köpeğe benzetmekle suçlanmıştır. 1965'te bu tür eser veren yazarlara karşı başlatılan eleştiri furyası

için “Genç Yazarlar Danışma Meclisi” adıyla toplantı düzenlenmesi⁸ sürecin henüz nispi olarak değişmeye başladığını ve Stalin’in ölümünün dahi bu tahakkümü tamamen ortadan kaldırmadığını açıkça gösterir. Bu husus siyasi konjonktürle doğrudan ilintilidir. Çünkü 1964 sonrası Brejnev döneminde Kruşçev dönemindeki nispi rahatlama süreci ortadan kalkmaya ve Stalin’in şöhreti yeniden canlandırılmaya başlamıştır. Bu korku ve sindirme siyaseti ile açığa çıkan pasiflik, sosyal normlara dönüşmüştür. Brejnev’in benimsediği ve sürdürdüğü bu tavrın somut bir örneği 1965’de parti önderliğince şatafatlı biçimde Kızıl Meydan’da askeri geçit ile kutlanılan ve resmî Sovyet bayramına dönüşen Zafer Günü’dür (Figs, 2011, s. 645-658). Dolayısıyla bu dönemin edebî ürünlerinde de ideolojik güdüm kendini göstermeye devam etmiştir. Bu sebeple söz konusu yıllarda henüz sosyal yaşama açıkça nüks edememiş olan rejim karşıtlığı, edebî süreçlerde de benzer şekilde daha örtük bir varlığa sahiptir. Ancak D. Asakeyava’nın (2015, s. 501-518) da ifade ettiği gibi “Altmışınçılar (Altmışlılar)” olarak adlandırılan edebî nesille beraber sistemin sert uygulamalarına rağmen totaliter rejime eserlerindeki sembollerle dolaylı veya doğrudan bir karşı çıkış söz konusu olmuş ve özellikle Cengiz Aytmatov, Mar Bayciyev, Kazat Akmatov, Kubatbek Cusubaliyev, Murza Gaparov, Omor Sultanov, Colon Mamıtov gibi yazarlar sosyalist realizme rağmen yeni bir edebî arayışa başlamış, sosyalist realizmin dayattığı kalıplardan uzak derin ve evrensel bir edebî dünyaya yönelmiştir.

Bu dönem eserlerinde rejim eleştirisinin varlığına rastlanan yazarlardan biri olarak Murza Gaparov’u örnek vermek mümkündür. 1950’lerin sonunda ilk eserlerini yayımlamaya başlayan Gaparov’un eserlerinde doğrudan rejim eleştirisi bulunmamakla beraber ele aldığı temler ve sosyalist realizme olan bakışıyla Gaparov, Kırgız edebiyatında rejimin tahakkümünün sanatçılar üzerindeki etkisinin değişmeye başladığının önemli göstergelerindendir. Çünkü K. Göz’ün (2015, s. 104) de aktardığı gibi Gaparov’un kolhozlaştırma çalışmaları sırasında ailesine ait mülklerin kamulaştırılması ve sonrasında yaşadığı zor dönemler XX. Komünist Parti Kurultayını anlamlandırmasını kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Göz, Gaparov’un sistemi eleştirdiği en göze çarpan eserinin “Beyaz tren” olduğunu vurgular. Akun adlı genç bir öğretmenin göreve başladığı dağ köyü Pamir’deki yaşamı konu edinen eserde, hayatın Sovyet devri olmasına rağmen harap bir hâlde olmasına dikkat çekildiğini belirtir. Devrimci romantizmini gerekli kılan sosyalist realizme ters olarak buradaki harap olmuş hayat detayı sunulan olumlu dünyanın değişmeye başladığının göstergesidir. Bu konuda daha açık bir örnek olarak Aşım Cakıpbekov’un *Aygaşka* hikâyesi verilebilir.

Cengiz Aytmatov’un eserlerini Rusçadan Kırgızcaya çeviren ve aynı zamanda hikâyeciliği ile de tanınan Aşım Cakıpbekov’un *Aygaşka* (1960) adlı hikâyesi, Sovyet rejiminin kolhozlaştırma ve kültürel unsurların yozlaştırılma politikasını eleştirel biçimde konu edinmesi ile kanonik söylemin dışında bir örnek olarak önem taşır. Göz’ün (2020, s. 80) de ifade ettiği gibi yazar adı geçen hikâyede at kültürünün Sovyetler tarafından yok edilme çabasını eleştirmiştir. Kırgızlarda *dört tülük hayvandan* biri olan at, doğum, düğün, ölüm olmak üzere hayatın her aşamasında vazgeçilmez bir unsur olarak yer edinmiştir (Dıykanbayeva, 2017, s. 134). Hikâyede atın önemi ve kolhozlaştırma sürecindeki durumu gözler önüne serilmiştir. *Aygaşka*’nın sahibi Kılıçbek, kolhozlaştırma döneminde ve II. Dünya Savaşı sonrasında çeşitli zorluklar yaşamış ve savaşın bitmek üzere olduğu dönemde yıllık planı gerçekleştirmediği gerekçesiyle kolhozdaki görevinden el çekirilmiştir. Yazarın bu konudaki eleştirisi “İşten atmakla kalsalar ya bütün malına mülküne el koyup kolhozun hesabına geçirmişlerdi.”

⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. (Cigitov, 2006, s. 194).

(Cakıpbekov, 2020, s. 119) cümlesinde açıkça görülmektedir. Gaparov gibi Cakıpbekov da kolhoz sisteminin özel mülkiyete karışmasını eleştirir. Kılıçbek'in oğlu Sarıbek ile kendi menfaatleri uğruna değerlerini hiçe sayan insanları gözler önüne serer. Nitekim arka planda asıl eleştiri Sovyet sisteminedir. Göz'ün (2015, s. 106-108) de belirttiği gibi yazar Sarıbek ve kolhoz üzerinden sistem eleştirisi yapmıştır. O dönemde bu eleştirisinden ötürü kitabına *Aygasha* hikâyesinin alınmadığını belirten yazar, “inanmadığım bir şeyi nasıl anlatabayım” sözleriyle o dönem edebiyatına hâkim Sovyet güdümüne karşı gelişini ortaya koymuştur. Cakıpbekov'un *Aygasha*'sında da Aytmatov'un *Gülsarat*'ında da benzer biçimde at üzerinden rejim eleştirisi yapılmıştır. At her iki eserde Kırgız kültürünü sembolize ederken kolhozlaştırma Sovyet politikasının bir parçası olarak eleştirinin odağıdır.

Kırgız edebiyatına farklı bir soluk getiren ve onu dünyaya tanıtan Cengiz Aytmatov'un ilk dönem eserlerinin aksine *Gülsarat*'tan itibaren Sovyetlerin sömürü politikasına karşıt eser vermeye başladığını ifade eden H. Kara (2011, s. 121), yazarın sonraki eserlerinde rejime ait değerlerin muğlaklaşmaya başladığı ve söyleminin açık bir eleştiriye dönüştüğünü belirtir. Nitekim Cengiz Aytmatov'un *Gülsarat (Elvada Gülsarı)* (1967) povesti Sovyet rejiminin çarpık yanlarını eleştiren bir eserdir. Ükübayeva'nın (2018, s. 45) da ifadesiyle söz konusu roman Sovyet Devrimi'nin kolhozlaştırma, planlama, merkezileştirme gibi süreçlerle yabancılaştığını ve emekçilere zulmeden totaliter bir bürokratik mekanizmaya dönüştüğünü ele alır. Eserde Tanabay'ın kardeşi Kulıbay, *kulak* olarak suçlanarak çalışma kamplarına gönderilmiş ancak Tanabay o dönemde henüz Sovyet rejimindeki bu çarpıklığı fark etmemiştir (Özyurt, 2023a, s. 125). Kulıbay ise eserin başından itibaren sosyalist ideolojinin gerçekleşmeyen vaatlerinin çetelesini tutan biridir (Özyurt, 2023b, s. 158). Başlangıçta Sovyetlere ve rejime koşulsuz güveni ile öne çıkan Tanabay'ın partinin yılmaz savunucusuyken bir anda “halk düşmanı” olduğu gerekçesiyle partiden ihraç edilmesi, Aytmatov'un anlatılarında değişen ideolojik söylemin net bir örneğidir. S. Azap da (2023, s. 244-245) romanda “kolhoz, Tanabay, Gülsarı, zincir ve iğdiş edilme” gibi metaforik öğelere dikkat çekerek romanı Stalinizmin bir eleştirisi olarak değerlendirir. Eser, Türk halklarının özellikle Stalin devrinde yaşanan sürgün, açlık ve savaşlar ile yok edilmek istenmesinin bir görünümünü verir. R. Korkmaz da (2009, s. 303) eseri bu yönüyle toplumsal dönüşümler sonrası halkın yaşadığı bir hayal kırıklığı olarak değerlendirir. Nitekim o dönemde Bolşevizme inanan pek çok insan bu hayal kırıklığını gerçekten yaşamıştır ve bu husus diğer Türk boylarının edebiyatlarında da ele alınmıştır.

Sovyet politikasının bir sonucu olarak kendi değerlerine yabancılaşan kişilerin eleştirisi ise Aytmatov'un *Ak Keme* (Beyaz Gemi) (1970) povestinde dikkat çeker. Özyurt'a göre (2024, s. 652) yazarın *Gülsarat*'da kullanmaya başladığı bu eleştirel söylemi, *Ak Keme* ile devam eder. Yazar, Sovyet okullarında tek tip insan yetiştirme odaklı verilen ideolojik eğitimin insan hayatı üzerindeki zararlarını ele alarak eleştirisini ortaya koymuştur. Yazarın bu eleştirisi *Kılım Kartaar Bir Kün* (Gün Olur Asra Bedel) romanında mankurtluk üzerinden verilir. Korkmaz'ın belirttiği gibi (2004, s. 21) Sovyetler hayalî cennet vaadi ile öz kültürüne ve kimliğine düşman mankurtlar yetiştirmiştir. Romandaki Sabitcan gibi kişiler kendiliklerine ihanet etmiş, kendiliklerini reddeden ve Öteki'ne sarılan yabancılaşmış tiplerdir. Yazarın bu romanın içerisinde bir bölüm olarak yazdığı fakat siyasi gerekçelerle ayrı yayımlamak zorunda kaldığı *Çingiz Handın Ak Bulutu* (Cengiz Han'a Küsen Bulut) adlı povestinde Tansıkbayev'in insanı rejimin bir yakıtı olarak gören zihniyeti üzerinden rejime ve bu tür fikre sahip insanlara bakışını ortaya koyar. Romandaki Abutalıp'in kaderi ile repressiya kurbanı babası Törökül Aytmatov ve tüm repressiya kurbanlarının kaderini gözler önüne serer. Asakeyeva'nın (2015,

s. 509) belirttiği gibi Cengiz Aytmatov'un ilk edebî eserlerinden itibaren deideolojizasyon sürecine katkısı yadsınamaz bir gerçektir.

Kırgız tarihî romanının önemli örneklerini veren Tölögön Kasımbekov'un "Bozkurt" hikâyesinde de benzer eleştiri dikkat çeker. Kasımbekov'un bu hikâyesi Sovyetler başta olmak üzere tüm totaliter rejimlerin insanı köleleştirmesinin bir eleştirisi olarak okunabilir. O. Söylemez vd. (2016, s. 79) adı geçen hikâyede kurttan köpeğe dönüşümü/ontolojik kopuşu Türk halklarının mankurtlaştırılması üzerinden yorumlar ve hikâyede canlı canlı derisi yüzülen bozkurdu Stalin repressiyası kurbanları ile özdeşleştirir. Nitekim kurt, Türk kültüründe önemli bir hayvandır. A. İnan'ın (1987) ve B. Ögel'in (1993) verdiği bilgilerden hareketle, kurttan türeyiş efsanelerinde ve Türk destanlarında kurdun yol gösterici, rehber ve güç/kudret göstergesi olduğunu söylemek mümkündür. Türk boylarının çeşitli folklorik ürünlerinde de güç, bağımsızlık ve asalet sembolü olan kurt (Bayram, 2006, s. 22), *Manas Destanı*'nda⁹, Kırgız atasözlerinde ve çeşitli inanış ve uygulamalarında kutsallığı ile öne çıkar. Hikâyede yazarın "Kurdu ehlileştiremezsin." (Kasımbekov, 2019, s. 182) ifadesinde görüldüğü üzere köpeğin ehlileştirilmesine karşın kurdun hiçbir durumda başka bir tahakküme boyun eğmediği ve Kendi'ni koruduğu mesajı verilir. Nitekim Ögel'in (1993, s. 45) de belirttiği gibi kurdun ehlileştirilemeyen bir hayvan oluşu ona ayrı bir değer atfetmektedir. Bu yönüyle hikâye Sovyetlerin kolonyal politikasına eleştirel bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Ancak Kasımbekov'un bu eleştirisi yayımlandığı dönemdeki tahakkümden ötürü örtük biçimde okura verilmiştir. Kasımbekov'un *Singan Kılıç* (1966) adlı tarihî romanının ardından *Cetilgen Kurak* (1976) adlı rejimin otoritesinde kaleme aldığı romanı yazması bu eleştirinin alegorik oluşunu daha anlaşılır kılmaktadır.

Sovyet dönemi Kırgız edebiyatında komünizmin topluma benimsetilmesi için komünizm ve komünistlerin propagandası çoğu yazar tarafından güdümlü edebiyatın bir gereği olarak ele alınmıştır. Nasıl iyi bir komünist olunur sorusunun cevabının verildiği bu eserlerde yalnızca olumlu kahramanlar ile değil olumsuz kahramanlar aracılığıyla da bu propaganda desteklenmiştir. Buna göre komünizmin temel değerlerine uymayan, kişisel çıkarlarına göre hareket eden kişiler eleştirilmiştir. Nitekim Sovyetler kolektif bir millet bilinci oluşturmayı hedeflemiştir. Dolayısıyla bahsi geçen olumsuz komünistlerden bazıları ideal Sovyet insanının yaratımını destekler nitelik de taşımaktadır. Ancak bunun aksine komünizmin ve Sovyet rejiminin kötüye kullanılması hususunda bazı yazarlar farklı bir eleştirel söylem benimsemiştir. Bu söylem bazı yazarların kaleminde rejime yönelik bir eleştiri olarak okunabilir. Örnek olarak Kazat Akmatov'u ve Aman Saspayev'i vermek mümkündür. Akmatov'un, 1970 yılında yayımladığı ve sosyalizmin Kırgızistan'daki başlangıç devrini konu alan *Mezgil* (Zaman) romanında yazarın olumsuz komünist kahramanlar üzerinden rejim eleştirisini görmek mümkündür. Ayrıca eser, eski-yeni arasındaki mukayese ve yeninin kabul edilme sürecine dair psikolojik bir bakış da içermektedir. Roman, yayımlandığında dönemin sert eleştirisine maruz kalmış¹⁰ ancak Kenesbek Asanaliyev gibi önemli edebiyat eleştirmenleri ise esere gerektiği değeri vermiştir (Kalyeva, 2017, s. 671-672). Romanda yazar her ne kadar sovhöz kuruluşu ve gelişimini konu ediniyor gözükse de romanın bu detaylarını siyasi bir eleştiri olarak okumak mümkündür. A. Sadıkov'un (2012, s. 275) aktardığına göre romanın önemli kişilerinden Koşoy siyasi eleştirinin romandaki sesidir. Sadıkov'a göre Koşoy ile ilgili

⁹ Bk. (Yıldız, 1995).

¹⁰ Özellikle romanda önemli kahramanlardan biri olan Rus kahraman Krasin'in 1916 Ürkün İsyanı'na ilişkin pişmanlığı dönemin sanat anlayışı ile ters düşmektedir. Bk. (Kalyeva, 2017, s. 675-666).

verilen detaylar *kızıl kırgın* ile ilişkilendirilebilir. Bu bilgilere dayanarak A. Şener de (2022, s. 169) Koşoy'un romanda Sovyet döneminin trajik ve adaletsiz tarafını gösterdiğini ifade eder: "*Koşoy Alamanov, dönemin dürüst, çalışkan fakat tek bir sözle hayatları yerle olan masum insanların tipik bir görünümüdür.*" Sovhoz başkanı Koşoy'un haksız yere görevden alınması ve hapse atılması hadisesi repressiya sürecine işaret etmektedir. Ancak bu eleştiri daha eserin yayımlandığı dönem itibarıyla daha örtük olarak okura aktarılır. Yazarın eserine ilişkin aldığı eleştiriler ile söz konusu ele alınan detaylar, Stalin'in ölümüne rağmen edebiyatın rejim ile ilişkisini alımlamak adına oldukça açıklayıcı niteliktedir. Nitekim bu korku Stalin'in Sovyet yazarları için söylediği "*insan ruhunun mühendisleri*" (Samaganov, 1951, s. 31) ifadesinin yıllarca nasıl karşılık bulduğunu gösterir. Ancak buna rağmen Akmatov'un kaleminin sosyalist güdümlü olan diğer yazarlardan farklı olduğu açıkça görülmektedir. Örtük de olsa dönemin siyasi anlayışını eleştirmesi kayda değer bir husustur ve ayrıca kalemin değişen özgür sesinin de bir işaretidir.

Aman Saspayev'in ilk olarak *Partorg* (Parti Sekreteri) (1977), daha sonra *Too Çabalekeyi* (Dağ Kırangıcı) (1989) adıyla yayımladığı romanının başkışisi Sagın üzerinden Sovyet devrindeki edebî eleştiri anlayışına olumsuz bakışı, Kırgız edebiyatında Sovyet eleştirisinin başka bir görünümüdür. Asakeyeva'nın (2015, s. 527) aktardığı bilgilere göre 1972 yılında Sovyet edebiyatında komünist imajının nasıl olması gerektiği tartışma konusu olmuştur. Tiflis, Aşkabat, Frunze şehirlerinde yazar ve eleştirmenlerce gerçekleştirilen toplantılarda o günün şartlarına uygun komünist imajı oluşturulmak esaslanmıştır. Sagın bu amaçla oluşturulmuş kişilerdendir. Ancak eserin aldığı eleştiriler sonrasında yeniden yayımlanması ile bu amacın yerini rejime karşıt bir bakışın aldığı açıkça görülür. Saspayev, romanın yeni versiyonu olan *Too Çabalekeyi*'nde Sagın'ı kendisi gibi yazar olarak yaratmıştır. Sagın gençken yazdığı bir şiirden dolayı ağır bir eleştiriye maruz kalır ve bunun sonucunda işini ve sevgilisini kaybeder. Hatta sevgilisinin babası gazetede Sagın'a dair bu eleştiriye gördüğünde kızını Sagın'dan zorla ayırır. Romanın ilk versiyonunda tek cümlelik yer alan bu hususun, ikinci versiyonda ayrıntısıyla okura sunulması yazarın ideolojik eleştirisinin ferdî boyutlarını ortaya koymaktadır (Şener, 2022, s. 140). Sagın her ne kadar Sovyet tipini imlese de yazar o döneme dair eleştirisini satır aralarında okura sunmuştur. Haksız yere suçlanan pek çok aydının trajedisini Sagın'ın iş ve sosyal hayatında kaybettiği itibarı üzerinden okumak mümkündür. Nitekim eserde yer alan "*Üreticiliği olması gerektiği konuma getirmek için yazılan romanların kahramanlarından olmaya niyeti de yok*" (Saspayev, 1989, s. 6) ifadesi yazarın sosyalist realizme karşıt bakışını ortaya koymasından dolayı değerlidir. Yazarlara yönergesi verilen ve bu doğrultuda eser vermeleri beklenen sosyalist realizm edebî akımına göre emek övgüsü başta roman yazarının sonrasında roman kahramanının ilk görevlerinden biridir. Ancak bu durum yazarın ve kahramanın iktidarını kısıtlar ve onu rejimin çizdiği sınırlara mahkum kılar. Bu bakımdan yukarıda verilen alıntı edebî verimliliği ve niteliği kısıtlayan sosyalist realizme ve dönemin rejimine karşıt bir fikri işlemektedir.

1985 Sonrası Kırgız Edebiyatında Sovyet Rejimi Eleştirisi: Özgür Kaleme Doğru

1985'te Sovyetler Birliği Genel Sekreteri olarak göreve başlayan Mihail Gorbaçov dönemi edebiyat ve politika ilişkisinin evrildiği bir süreç olarak önem taşımaktadır. Stalin'in ölümünün ardından nispi olarak azalmaya başlayan merkezin halk üzerindeki tahakkümünün Gorbaçov'un glasnost ve yeniden yapılanma siyaseti ile daha da esnek hâle geldiği görülür. İbrahimov'a (2013, s. 319) göre Gorbaçov'un bu politikası Sovyetler Birliği'nde genel bir krize yol açmış, Sovyet ideolojisinin temellerini sarsmıştır. Bu süreç, özellikle sosyalist realizmin 1960'larda klasik görünümünden farklılaşmaya başlaması hususuna hız kazandıran bir ivme

olarak değerlendirilebilir. Asakeyeva'nın (2015, s. 530) ifade ettiği gibi bu siyasi değişim açık olarak sosyalist realizm metodundan vazgeçildiğinin bir göstergesidir. Özellikle 1980'lerden sonra bireysel temlere kapısını açan edebiyatta fikirsel mahiyette de bir özgürlük hâkim olmuştur. "Altmışınçılar (Altmışlılar)" olarak adlandırılan neslin başlattığı edebî özgürleşme süreci Gorbaçov'un politikası ile daha üst bir boyuta taşınmış, toplumsal ve ekonomik hayattaki düzenlenmeler edebiyata da aks etmiştir. İbraimov'un (2013, s. 317-318) belirttiği üzere bu süreç, SSCB'deki genel krizi, Cusubaliyev'in, Aytmatov ve Akmatov'un yenilikçi romanlarını, Kırgız şiirinde ekspresyonizm ve empresyonizmin akımlarının varlığını, çeviri faaliyetlerinin hız kazanmasını ve 1986 Isık Göl Forumu ile ayrıca önem arz etmektedir.

Bu dönemde daha önceki dönemlerde unutturulmuş tarihî ve edebî şahsiyetler, konuşulmamış konular gün yüzüne çıkarılmaya başlanmıştır. 1987'de Kırgızistan Komünist Parti Genel Sekreteri Absamat Masaliyev'in parti üyeleri ile yaptığı konuşmasında Moldo Kılıç ve Kasım Tınıstanov'un edebî miraslarının yeniden gözden geçirilmesi, Tügölbay Sıdıkbekov'un Kırgızcaya ilişkin görüşleri vb. meseleler gündeme gelmiştir. 1989'da Komünist Parti'nin aldığı kararla Kırgız edebiyatı ve tarihinin önemli şahsiyetlerin göz ardı edilen değerleri yeniden gözden geçirilmeye başlanmıştır (Artıkbayev, 2003, s. 71-72). Ayrıca M. Cumayev'in (2012, s. 9) aktardığına göre bu yıllar itibarıyla edebiyatın gelişimi için türler ve estetik değerleri, çeviri faaliyetleri üzerine *Ala Too* dergisinde çeşitli yazılar yayımlanmaya başlanmıştır. Bağımsızlıkla birlikte ise siyasi alanda yaşanan özgürlük edebiyata daha açık biçimde yansımış ve merkezin yazarlar üzerindeki otoritesi büyük oranda azalmıştır. Öte yandan İbraimov'un (2013, s. 412-443) aktardığı bilgilere göre bağımsızlık sonrası süreçte edebî verimlilik yaşanan ekonomik krize paralel olarak azalmış, "Ala-Too", "Literaturniy Kırgızstan", "Kırgızstan Madaniyatı" gibi yayın organları glasnost ve perestroyka yıllarına kıyasla daha seyrek yayımlanmaya başlamıştır. Ancak buna rağmen dönemin belirgin özelliği İbraimov'un da ifade ettiği gibi Sovyet politikasının güçlü silahı olan ideolojik ve stilistik birliği temsil eden yapının sona ermesidir. 1995 yılında Manas'ın 1000. yıl kutlamasının yapılması, edebî eserlerde ideolojik yasaklamaların ortadan kalkmasıyla kendi geçmişine ilgi duyan halkın beklentilerini karşılayan içerikte eserler verilmesi ve buna göre Kasım Tınıstanov gibi repressiyaya uğramış yazarların, önemli tarihî şahsiyetlerin hayatlarını, geçmişte yok sayıla tarihî olayları, ana dilin ve vatanın önemini ele alan eserlerin ortaya çıkması bu sürecin genel bir portresini sunmaktadır.

Bu dönemde yazarın metin üzerindeki hâkim otorite olduğu ve edebî metni geçmişteki kara propagandaları veya yaratılmış tarihî olayları düzeltmek adına dönüştüren isimlerin başında Kazat Akmatov gelmektedir. Kazat Akmatov'un 1989'da yayımladığı *Kündü Aylangan Cıldar* (Güneşi Dolaşan Yıllar) romanı bu yıllarda kalemin özgürleşmeye başladığının en önemli göstergelerinden biridir. Akmatov'un *Mezgil* (Zaman) romanında Koşoy'la daha örtük biçimde ortaya koyduğu politik söylemine nazaran bu eserde daha açık bir eleştiri söz konusudur. Artıkbayev'in belirttiği gibi (2013, s. 628) eserde her ne kadar Stalin'in adı geçmese de eserin eleştirel söylemini Stalin'in politikası oluşturur. Roman 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Sovyet rejiminin ilk dönemlerini konu edinir. Yazar bu süreçte Kırgız kimliğinin nasıl ortadan kaldırılmak istendiğini açık olarak okura sunar. Destan anlatıcısı olma süreci ve destan anlatımının halk ve anlatıcı için önemi aktarılır. Nitekim N. Temur'un (2011, s. 150-161) da ifade ettiği gibi Sovyet döneminde *Manas Destanı* tehlike olarak görülmüş ve pan-Türkist öğelerden oluştuğu gerekçesiyle belli bir süre yasaklanmıştır. Destan üzerine yapılan çalışmalar neticesinde 1958'de destanın kurama varyantı dahi oluşturulmuştur. Söz konusu roman bu gerçekliğe değinir ve destanın ve destan anlatıcılarının rejim için bir tehlike olarak görülmesini konu edinir. Romanda Ceztañday sülalesinden bahsedilir ve bu sülalede destan

anlatmayan, şiir, koşuk söylemeyen hiç kimse yoktur. Çin'in zulmünden dolayı Cezañday sülalesindeki herkes yok edilmiştir. Bu detayların anlatıldığı kısımda bir aksakalın: "...hepimizin başına şire giydirerek mankurt yapacağı benziyorlar, aklımızı kaybedeceğimize, bu dünyada yaşamadan hep birlikte yok olalım, kaçalım dedi. Birimiz bile sağ kalsak soyumuz tükenmeden özgürlüğü anımsatan şiirlerimiz kaygılı halka bir dayanak, düşmana bir yemin olmaz mı?" (Akmatov, 1989, s. 22) sözleri Sovyet rejiminin kolonyal politikasının açık bir eleştirisi ve görünümüdür. Korkmaz'ın (2004, s. 193), mankurtluğa dair "20. yüzyıldaki robot-insan tasarımının mitik nüvesi" şeklindeki değerlendirmesi bu bakımdan önemlidir. *Gün Olur Asra Bedel*'de olduğu gibi şire ile bilincin yok edilmesi *Kündü Aylangan Cıldar* romanında da açıkça tarif edilir.

Romanda destan anlatıcısı Caysañ komünist partiden çıkarılır. Caysañ'ın başından geçenlerin anlatıldığı bölümlerde "Eğer Kırgız Manas'ını dinlemezse özünü yitirir, birbirini tanımadan, üvey olup kalır diye huzurum kaçıyor." (Akmatov, 1989, s. 99) ifadesinde de görüldüğü üzere *Manas Destanı*'nın Kırgızlar için önemi vurgulanır. Nitekim Manas Kırgız'ın ruhudur. Romanda bu dönemde Komünist partide önemli yerlere gelebilmek için eskiye dair ne varsa bırakmak gerektiği de konu edilir ve Manas'ın yasaklanması şu sözlerle örneklendirilebilir:

"-Manas değil sadece, Semetey'i de bırakıyoruz. Ben bir yıldan beri bu konuda ağzımı hiç açmadım.

-Kim dedi size bırakın diye?

-Birinin söylemesine gerek yok, kendin hissediyorsun. Geçenlerde köyde komsomol toplantısı oldu. Boz üyelerinizi¹¹ yakıp yok edin, tuğladan evler yapın dediler. Geleneksel dış giysilerinizi, baş giyimlerinizi bırakıp yeni kıyafetler giyinmelisiniz dediler. Yeni şarkılar öğrettiler ve sonrasında hepimize:

Kızıl bayrağı ele alıp,

Sırayla yürürüz

Eski zamanın sahiplerini

Kırıp, yok ederiz!..." (Akmatov, 1989, s. 125).

Nitekim yukarıda alıntıyla da özetlendiği gibi Akmatov, Kırgızların benlik unsurlarının, geleneksel öğelerinin nasıl yok edildiğini bu romanla açıkça gözler önüne sermiştir. Türk'ü var eden tüm kimlik unsurları yok edilerek yeni bir Sovyet kimliği yaratılmıştır. Eserde bu husus açıkça ele alınmıştır. Nitekim bu olaylardan sonra Caysañ her şeyi unutarak Sovyetlerin tahakkümüne girmeyi denemiş ancak bunu başaramamıştır. Çünkü manasçılık onun yalnızca geçmişi değil, varoluş sebebidir.

Romanda Caysañ gibi benzer soydan gelen Elebay'dan bahsedilir. Küçük yaşlardan beri destan anlatan ve babası da destancı olan Elebay Cezañday sülalesinden olduğunu gizleyerek kimliğini değiştirir. Babası zamanında manap¹² olduğu için suçlanmıştır ancak bundan asla çekinmemesi gerektiğini oğluna salık verdiği için Caysañ okulda manap çocuğu olduğunu söyler ve okula gelen müfettiş tarafından okuldan atılır. Bu isim ve soy hayatına mani olduğu için adını değiştirmek zorunda kalır. Nitekim babasının ve Caysañ'ın manap olduğu gerekçesi ile ötekileştirilmesi Sovyetlerin kolhozlaştırma politikasının bir yansımasıdır. Sovyet devrinde

¹¹ Geleneksel Kırgız çadırı.

¹² Bu kesimin Kırgızistan'da özellikle 1920'li yılların sonu itibarıyla sürgün yoluyla toplum ve devlet organlarındaki etkisini yok etmek amaçlanmıştır. Topyekün kolhozlaştırma politikasının bir parçası olan bu süreç Kırgızistan'da repressiyanın da bir görünümüdür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. (Altımışova, 2022, s. 893-895).

“manap, bay, kulak” gibi adlarla adlandırılan zengin kesim sosyalizme zararlı görülerek toplumdan tasfiye edilmiş ve bu hususun benimsetilmesi adına bu kişiler edebî eserlerde zengin sınıfı temsil eden olumsuz tipler olarak işlenmiştir. Akmatov’un bu romanı ise Caysaın’ın kaderi üzerinden bu siyasetin eleştirisini okura sunar. Yazarın bu eleştirisi sosyalist güdümün etkisinin edebiyatta azaldığının önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Yazar, sistemin yarattığı bu zihniyetin zararları üzerinden repressiya eleştirisi yapar ve bu bağlamda Caysaın’ın yaşadığı bu zorunlu dönüşüm kendisi tarafından şu şekilde ifade edilir: “Ceztañday sülalesi denilen ataerki isimden kurtulmam gerekiyordu. Ondan kurtulup Sovyet insanı oldum. Bununla gurur duyuyorum. Kırgızların ilk bilim insanı ismi kötü bir isim mi? Ceztañday’ı ben onunla değiştirdim. Şimdi akademisyenim, namım var. Hükümet ve parti beni sayıyor, halk için hizmet ettim, daha da edeceğim!” (Akmatov, 1989, s. 36). Romanda Ceztañday sülalesinden geriye kalan ve kurtulan tek çocuk da böylelikle bir bakıma mankurt olmuştur.

Sistemin dayatmalarına boyun eğen Caysaın kimliğini göz ardı etmiş ve böylelikle haksız yere masum insanlara zarar vermiştir. Nitekim okul arkadaşı Capar’ı eski Kırgız hanlarından olan Balbay’ın adını taşıdığı ve o soydan geldiğini söyleyerek zarar görmesini sağlamıştır. Hocasının dahil olduğu “ortak alfabe” tartışmalarında pan-Türkist bilim insanı Atabekov’a karşı fikirler ileri sürmüştür. “Akademisyen Filolog Mar Partiden çıkarıldığınızdan haberiniz var mı? (...) Latin alfabesi için çabaladığınızdan cezaya çarptırıldınız.” (Akmatov, 1989, s. 185) sözleri ile durumu öğrenen Atabekov karşılaştığı suçlama ile hayrete düşmüştür. Romanın en önemli detaylarından olan bu iftira ve suçlamalar bir bakıma Stalin’in 1930’lu yıllarda hız kazandırdığı repressiya siyasetinin bir görünümüdür. Atabekov’un başından geçenler Kasım Tınıstanov’u hatırlatmaktadır. Tınıstanov’a benzer suçlarla haksız yere suçlanan Atabekov, romanda yazarın repressiyaya eleştirisini taşıyan önemli bir kişidir. Sovyetler Birliği’nde sansürün nispi oranda dahi ortadan kalkması tarihe geri dönülmesini ve geçmişte yaşanan olayları sahice okura sunulmasına imkân vermiştir. Bu bakımdan Kazat Akmatov adı geçen romanında 1930’lu yıllarda yaşanan zulmü, SSCB’nin sömürü siyasetini konu edinmiş ve gerçekleri anlatmıştır.

Seyit Cetimişev’in *Too Bulagı* (Dağ Pınarı) ve *El Arasında* (Halk Arasında) romanları da rejime ve rejimin organlarına bir eleştiri olarak okunabilir. Yazarın 1988’de yayımladığı *Too Bulagı* romanı yöneticilerin sistemi kötüye kullanmasını ele alır. M. Dıykanbay’ın (2021: 77) da ifade ettiği gibi yazarın bağımsızlıktan hemen önce bu eserleri yayımlamış olması eleştirisine imkân tanımıştır. *Too Bulagı* romanında başkişi Aman’ın sovhoz yaşantısı olumlanırken diğer yandan yöneticilerin sistemi kötüye kullanması eleştirilir. Nitekim benzer temler Sovyet dönemi Kırgız romanının temel karakteristiğidir. Örneğin, Nasirdin Baytemirov’un *Santa* romanında başkişi Santa’nın babası görevini kötüye kullanan çıkarıcı komünistler tarafından mağdur edilmiş hapse atılmıştır. Cetimişev’in bu romanında ise Aman’ın sovhozunda süt planına dair yolunda gitmeyen işlerden ötürü parti yetkilileri ile arası açılır. Hakkında gerçekliği olmayan şikayetler iletilir ancak romanın sonunda yeni bir görev ile başarısı takdir görür.

Seyit Cetimişev’in 1. cildini 1989’da, 2. cildini ise 2003’te yayımladığı *El Arasında* (Halk Arasında) romanı ise eğitim sisteminin geldiği olumsuz tabloyu okura sunar. Romanda eğitim sistemindeki bozuluklukların anlatılması bir bakıma rejime de eleştiri olarak değerlendirilebilir. Dıykanbay’ın (2021: 494) belirttiği gibi bağımsızlık öncesi ve sonrası iki farklı siyasî otoritenin hâkimiyetinde yayımlanan bu iki ciltlik romanda siyasî koşulların edebiyatı etkilediği açıkça görülebilmektedir. Yazar romanın başkişisi gazeteci Dıykanbek üzerinden rüşvet, ahlaksızlık ve haksızlık gibi o döneme hâkim sorunları konu etmiştir.

Romanda bir hikâye yazan Dıykanbek'in eserini basmak uğruna matbaada basılan kitaplarda siyasî öğeleri araştırdığı ve Sovyetlere karşı bu bilgileri kullanarak masum insanlara iftira attığının anlatıldığı bölümler geçmiş dönemde yapılan haksızlıkları göstermek adına önemlidir. Dıykanbek'in komünist partiye karşı olarak bulduğu metinlerin Kırgız kimliğinin öne çıktığı şiirler olduğu görülmektedir. Kırgız millî duygularını öne çıkaran şiirlerin Komünist Parti'nin çıkarları ile çatıştığı fikri okura sunulur. Nitekim özellikle repressiya sürecinde bu tür eser veren kişiler hapse atılmış, öldürülmüştür. Sovyet devrine karşı fikirlerde eser veren kişilerin eserlerinde bu tür öğeler çıkartılmış veya o eserler yasaklanmıştır. Dolayısıyla romandaki bu ufak detaylar oldukça önemlidir. Eserde işini kötüye kullanan Dıykanbek üzerinden olumsuz komünistler eleştirilmiştir ancak bu eleştiri doğrudan rejime veya parti yöneticilerine değildir. Akmatov'un eseri ile kıyaslandığında rejim eleştirisi daha yüzeyseldir.

Sultan Rayev'in 1989'da yayımladığı "Sotsyalistik Realizm" (Sosyalist Realizm) adlı hikâyesi Sovyet döneminin çarpık politikasını ironik biçimde eleştirir. Köye gelen NKVD görevlisinin ve Moynok kolhozunun konu edildiği hikâyede bir farenin SSCB bayrağını yemesi, köylünün eşlerini NKVD yetkilisinden gizlemesi ve ona bu konuda yalan söylemesi, farenin halk düşmanı olarak NKVD'ye şikayet edilmesi gibi detaylar rejimin parodik bir görünümünü okura sunar. Edebî mahkemelerde¹³ yargılanan edebî tipler gibi bu hikâyede de depodaki hırsız fare günlerce yargılanır. Yazarın söz konusu hususa bir gönderme yaptığı söylenebilir. Hikâyede farenin suçu, sorgulama süreci ve verilen ceza doğrudan repressiya sürecinin bir eleştirisi olarak okunabilir. Bir bakıma hikâyede halkı uğruna uğraşan fakat halk düşmanı olarak suçlanan repressiya kurbanları fare ile sembolize edilir.

Bugün biz fareye karşı adil bir muhakeme yapmak için buradayız. Bir hayvana karşı mahkeme örneği dünyada bulunmadığı için mahkemenin davalı ve davacı taraflarının hâkimleri yoracağını söylemekte yarar var. "Fare, ilçe sorgu hâkimleri tarafından yapılan sorguda suçunu bütünüyle itiraf etti." dedikten sonra bir kere öksürdü. "Yedi gün sorguya çekilen farenin halk düşmanı, yabancı bir ajan olduğu, Turancı olduğu tespit edildi. Şimdi söz hakkı adil hâkimde (Rayev, 2024, s. 99).

Yukarıda alıntılan ifadeler Sovyet döneminde Türk dünyasında yaşanan kıyımı açıkça gözler önüne sermektedir. Yazar güçlü kalemıyla olayın trajikliğini diğer eserlerinde de görüldüğü gibi sembolik bir aktarımla okura sunar. Hikâyenin devamında vatana tehdit olarak görülen farenin öldürülmesine karar verilmesi adına herkesin "ölüm, ölüm" diye haykırması suçsuz yere canından olan entelektüelleri ve onları suça sürükleyen rejimi ve rejimin tiranlaşan kölelerini işaret etmektedir. Fare depodaki tahılları yemekle, kamuyu zarara uğratmakla ve SSCB bayrağını ve Stalin'in portresini kemirmekle suçlanır. Ceza olarak ise gaz yağıyla yakılarak öldürülmesine karar verilir. Fakat fare bu cezadan kaçarak kurtulur ve yedi gün boyunca açlıkla mücadele ettiği için kendisini kütüphanede kitap kemirirken bulur. Hikâyenin diğer önemli detayı bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Fare cezasından kaçarken daha büyük bir ceza ve korku ile karşı karşıya kalır:

Karnı açtı. Kitabın kitap olmasına, tahlı gibi tadı olmamasına rağmen çıtır çıtır yedi. Karnı zil çalan farenin midesi bir süre sonra şişti. Bir iki tane kitabı yere düşürdü, hangi kitabı yediğini öğrenme niyetiyle cildinin yazısına baktı. Ciltte yazılı olanları heceleyerek okumaya başladı. Ciltte "Yosif Visaryonoviç Stalin" yazılıydı. Fare bu kelimeleri okuyunca sırtına yumruk yemiş gibi nefessiz kaldı. Ağzındaki henüz

¹³ Edebî mahkemeler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Buran, 2020).

erimemiş olan kâğıdı tükürdü, sırtüstü düştü ve ciyakladı. -Affedin yoldaş Stalin!
Affedin!... (Rayev, 2024, s.108).

Hikâyenin son kısmını oluşturan bu cümleler Stalin'in ölü bir lider olarak dahi o dönem hayatında yarattığı korkuyu anlamak adına oldukça önemlidir. Stalin ve dönemin katı politikası yıllar geçse de bir gölge gibi insanların üzerinde dolaşmaya devam etmiştir. Hikâyedeki bu detaylar Azerbaycan edebiyatının önemli ismi Elçin'in "Stalin'in Ölümü" hikâyesini anımsatmaktadır. Stalin ölse dahi ölü hâliyle bile hükmettiği toplum üzerinde bir hâkimiyet kurmuştur. S. Çonoğlu (2023: 48-49), bu hususu babasız kalmak sorunsalı üzerinden okur. Stalin'in despotizmine uğramış halkların bu otoritenin varlığından duydukları korkunun, Stalin'in yokluğu ile bulunduğu noktada yaşadıkları bocalamayı Rayev'in adı geçen hikâyesinde farenin Stalin'e dair kitabı kemirmekleyle yaşadığı tereddüt ile benzetmek mümkündür. Korku ve bilinmezlik o dönem toplumu bireysel ve ontolojik bir sorgulamaya ve aidiyet arayışına itmiştir. Rayev'in hikâyesinde Sovyet döneminde yaşanan bu adaletsizlikler, totaliter rejim ve Tanrılaştırılan Stalin ve Stalin sonrası yaşanan toplumsal hususiyetler fare gibi mitolojide daha olumsuz anlamlara sahip bir hayvan¹⁴ üzerinden aktarılmıştır.

Sultan Rayev'in 1990'da yayımladığı *Kün Karmagan Bala* (Güneşi Tutan Çocuk) hikâyesi de Sovyet rejimi eleştirisi anlamında iyi bir örnek teşkil etmektedir. Yazar, hikâyede sistemin mankurtlaştırdığı kişilerin karşısında her şeye rağmen temiz kalabilen küçük bir çocuğu konu alır. Söylemez (2011, s. 95), hikâyede öne çıkan deli rüzgâr, sıçan, tilki ve diğer yırtıcı hayvanlar ile yazarın alegorik bir anlatım ortaya koyduğunu ve bu yönüyle örtük bir rejim eleştirisi yaptığını ifade eder. Nitekim Stalin diktasının tüm halkın üzerine bir gölge gibi çökmesine benzer olarak deli rüzgârın geleneğin sembolik mekânı olan mezarlıkta yaşayan sıçanları takip etmesinin, yazarın eleştirel tutumunun görünümü olduğu anlaşılmaktadır. Ana sıçanın her anını kollayan uyanık tilki ise bu eleştirinin başka bir odağıdır. Söylemez, tilki ile Sovyet dönemindeki fırsatçı komünistler arasında bir ilişki kurmuştur. Bunun yanı sıra yazar, hikâyede yer alan Basit Reis ve Mital ile de benzer bir eleştiri ortaya koymuştur. Mezarlığı yok etmeye çalışan altı adam ise Sovyet dönemi kimliksizleştirme politikasının bir yansıması olarak yer almaktadır. Basit, Kırgız değerlerini yok saymasıyla yazarın olumsuzladığı bir kahramandır. Mezarlığı bir mısır tarlasına çevirmeyi planlamış ve buna yönelik bir talimat vermiştir. Ona göre halk, herhangi bir yanlışa ses çıkarmayan, yalnızca seyreden bir topluluktan ibarettir. Bu sebeple kararını uygulamaktan çekinmez. Onun bu kararına karşılık ise "O mezarlıkta bizim atalarımız yatıyor. Kutsal bir mekâna mısır ekme de neyin nesidir. Buna kim izin verdi? Devleti dolandırdıkları yetmedi bir de kutsallara saldırmaları başlı başına fecaattir." (Rayev, 2022, s. 59) diye bir rapor gelir. Dolayısıyla masum çocuğun "Ben güneşe bakabiliyorum" (Rayev, 2022, s. 44) sözleri de anlam kazanır. Bu bağlamda güneşi tutup eve getireceğim diyen küçük çocuk ile Basit Reis'in ölümünün denk gelişi ise eserin eleştirel söyleminin en iyi örneklerindedir.

Rayev *İrin* adlı hikâyesinde ise alegorik olarak bir sistem eleştirisi ortaya koyar. Tüm insanlığı saran bir irini konu edinen Rayev, hikâyede hem rejimin hem de tüm şehrin bu irinden arınmasını anlatırken diğer yandan halkın önemini vurgular:

Elleri irindi. Sonra kalktı pencereye yaklaştı, dışarı baktı. Kalabalık şapkalarını yukarı atıp yaşasın yaşasın diye bağıyordu. O da içinden yaşasın yaşasın diye tekrar etti. İrini patladığı için hafiflemişti, bir acıdan kurtulmuştu, kendini öyle

¹⁴ Hayvanlı Türk takviminin ilk yılı fare yıldır. Bunun dışında fare dokunulmaması gereken, dokunulduğu takdirde ölülerin onun aracılığıyla hayata döneceği düşünülen bir canlıdır (Kaya, 2007, s. 68). Yakut mitolojisinde de benzer biçimde kötü ruhların egemen olduğu bir hayvan olarak görülür (Dilek, 2014, s. 78).

hissediyordu. Bunca zamandır kendisine acı veren irinin patlaması, temizlenmesi için mi böyle olması gerekiyordu, dedi. İçinden yaşasın halk, yaşasın halk, diye devam etti.” (Rayev, 2022 s. 184).

Yazarın “irin” olarak insanın bedeninde biriken pis sıvıyla insanı alıkoyan, tutsak kılan ve acı çektiren hususları eleştirdiği görülür. İrinin patlaması ile insanın ve toplumun tüm bu kısıtlamalardan arınmasını kastetmektedir. 1991’de yayımladığı *Cancaza* (Tımarhane) romanında ise alegorik olarak Stalin diktasını ve o dönem rejiminin politikasını eleştirmiştir. Romanda akıl hastanesindeki yedi kişiyi konu edinen yazar, insan olmak ve insan kalmak arasındaki ince çizgiye değinir. Stalin rejimi insanı insan olmaktan alıkoyan, kendiliğini unutturan bir sistemden oluşur. Romanda bu sistemin açık eleştirisini iğnelerle herkese “kendini” unutturan ve yeni kimlikler kazandıran iri ve bıyıklı baş hekim üzerinden okumak mümkündür:

Tımarhanedeki iri yarı ve bıyıklı başhekim “sen delisin” demişti. İmparator da kafasını bile kaldırmaya gerek duymadan “evet, ben deliyim” diyordu. Bunu duyan odadaki bütün hastalar yerlere yatar kahkahayla gülerdi. Böyle yerli yersiz gülmenin ne demek olduğunu bilmeden bütün oda kahkahalara boğulurdu. Ama hiç gülmeyen birisi vardı. İri yarı bedenine sanki bir etiketmiş gibi yapışan bıyığı ile tımarhanenin başhekimi. Delilerin bu dünyada çekindiği tek insandı o.” (Rayev, 2018, s. 44).

Herkesi korkutan bu otorite, alegorik düzlemde Stalin’i işaret etmektedir. Yaptırdığı iğnelerle adını dahi hatırlamayan bu kişiler kendilerine baş hekimin verdiği yeni adlarla yeni kimlikler edinmiş ve yalnızca onun belirttiği sınırlar içinde yaşam hakkı elde etmiştir. Romanda yer alan sülfasalazin iğnesi, öz benlikleri unutturulan ve kimliklerine ait unsurları ele geçirilen Türk halklarına uygulanan mankurtlaştırma politikası ile benzeşmektedir. Baş hekimin tımarhanede koyduğu kurallara sorgusuzca uyan deliler, başına şire geçirilmiş mankurt tipini anımsatmaktadır. Dolayısıyla Stalin’in kolonyal politikasının alegorik eleştirisi olarak okunabilecek roman bu yönüyle Kırgız edebiyatında büyük öneme sahiptir. Yazar bu eserleri ile okuru düşünmeye ve öz benliklerini hatırlamaya sevk eder. Aynı zamanda bu roman ile okur, yalnızca eleştiriye erişmemekte, yazarın güçlü anlatımına da ulaşmaktadır.

Günümüz Kırgız yazarlarından olan ve Kırgız El Akını ünvanına sahip Anatay Ömürkanov’un “Kızım Menen Süylöşüü (Kızıyla Sohbet)” adlı şiiri komünizmin üzerine kurulu olduğu eşitlik ilkesine dair eleştirisi ile öne çıkar. Kallimci (2009, s. 152) şairin baba ve kız arasındaki diyalog üzerinden insanı zengin-fakir olarak bölmenin ve herkese eşit haklar verilecek diye vaatler vermenin olumsuzluğu üzerinde durduğunu belirtir. Baba-kız arasındaki bu konuşmada babanın kızının sorularına cevap verirken tedirgin oluşu yazarın eleştirisinin örtüklüğünü ortaya koyar. Her ne kadar bağımsızlık sonrası bir şiir de olsa Sovyet rejiminin halkın üzerinde yarattığı korku geçmemiştir. Şiirdeki kız bir bakıma günümüz Kırgız halkının sesidir. Baba ise Sovyet devrinde korku ile yaşamış, rejimin türlü politikalarına maruz kalmış ve şahit olmuş korkak bir adamdır. Kallimci, şairin de benzer korku ile yaşadığı için şiirde yanlışa doğru olarak Lenin’i işaret ettiğini ifade eder. Her durumda şiirde örtük bir rejim eleştirisi olduğu açıktır. Kızın babasına:

(...)

Korkpoçu kölököndön
taştacı münözündü
degendin bardığına kulday köngön

Korkma artık gölgenden
bırak bu özelliğini
denilen her şeyi köle gibi kabullenen
(Ömürkanov'dan akt. Kallimci, 2009, s. 153)

şeklindeki sözleri net biçimde bahsedileni özetler. Rejimin insanı köleleştiren anlayışına bir eleştiri söz konusudur. Günümüz Kırgız şiirinin önemli isimlerinden Baktıgül Çatırova'nın "Biz Kim Olmuşuz" şiirinde de şair, sosyal sınıfları eşitlik ilkesine bağlayan Sovyet rejimini eleştirmiştir (Çağdaş Kırgız Şiiri Antolojisi, 2022, s. 38).

Kırgızların önemli şairi Şayloobek Düyşeyev'in "Ene Tilin Unutkandar" (Ana Dilini Unutanlar) şiirinde kendiliğe ihanet edenler ve kendiliği tehdit edenler eleştirilmektedir. Bu noktada şairin eleştirisinin odağı kuşkusuz Sovyet rejimi ve Stalin'in politikasıdır. Şu mısralar Stalin'in Türk halklarına uyguladığı politikaya bir eleştiri olarak okunabilir:

Börk al dese başından kan alışkan,
Bödönödöy böcöndöp can bağışkan,
Ene tilin unutup mansap için
Eh, kançalar mañkurtka aylanışkan

Vur deyince öldüren
Bıldırcın gibi büzülerek otlakçılık yapan,
Ana dilini unutup makam için,
Eh, niceleri mankurta döndüler.
(Çağdaş Kırgız Şiiri Antolojisi, 2022, s. 65)

Dil, ruhun bir yuvası, bir sığınağıdır. Toplumu asimile olmaktan koruyan, yaşatıcı bir değer olan dil (Korkmaz, 2004, s. 151), şairin şiirinde kendi dönüş izleği olarak işlenmiştir. Dilin yok olmasını neslin de yok olması olarak değerlendiren Düyşeyev'in yukarıda alıntılanan mısralarında "mankurt" vurgusu önemlidir. Şiirin son mısrasında ise dilini kaybeden bir halkı kolsuz bacaksız bir insana benzeten Düyşeyev, bu noktada makam, mevki için rejimin aygıtı olan kişileri eleştirir. Kuşkusuz bu eleştiri sistemin kendisine de yöneliktir. Şair "Partiya menen süylöşüü" (Parti ile Söyleşi) şiirinde sistem eleştirisini daha açık biçimde ortaya koymaktadır:

"Kompartiya"
Cürögü tazalardı talkalagan,
Cüzükara adamdardı
Belet menen kalkalagan"
Calgan bele?
Sen nege unçukpaysın?
Keçee ele katarıñda çebelenip
Kamgaktay tegerenip,
Cötölsöñ cötölgöndör,
Tayısañ tayagandar,
Tak üçün,
Biylik üçün,
Tamanıñdı önkülöp calagandar,
Bügün nege el menen ündöşalbay
El menen süylöşöalbay.

"Komünist parti"
Kalbi temizleri tepeleyen,
Yüzü kara adamları
Yücelten"
Yalan mıydı?
Sen niçin susuyorsun?
Daha dün etrafına üşüşüp
Kolayca etrafını saranlar,
Öksürsen öksürenler
Erisen eriyenler
Sınıf için
İktidar için
Tabanını öperek yalayanlar.
Bugün niçin seslenmiyorlar?
Halk ile konuşamıyorlar.

(Çağdaş Kırgız Şiiri Antolojisi, 2022, s. 66).

Yukarıda alıntılanan mısralarda sistemi ve sistemin peşinde çıkarları için koşan komünistleri eleştirmektedir. Özellikle 1985 ve sonrasında yazdığı şiirlerde açık eleştirisini ortaya koyan Düyşeyev'in mısralarında her iki dönemin mukayesesini okumak mümkündür. Komünist partinin halka sunduğu ve vadettiği hayatın realite ile uyumsuzluğu ve bu uğurda kendiliğini satan sözde komünistlerin eleştirisini yapan Düyşeyev, halkta geçmişte oluşmamış millet

şuurunu yerleştirmek istemektedir. Para ve makam uğruna rejimin taleplerine boyun eğen ve rejime teslim olan Kırgızları açıkça eleştirmiştir. Bayrakçı'nın (2022, s. 54) da ifade ettiği gibi yazar 1992 yılında yayımladığı *Kaydıgerlik* (Gönülsüzlük) isimli şiir kitabında yer alan "Kütüü (Beklemek), Kıyanattık (Kötülük), Kel Süylöşölü (Hadi Konuşalım), Ene, Esine Kel (Anne, Kendine Gel)" gibi şiirlerde Sovyetlerin asimilasyon politikasını eleştirir.

Şiirleri aracılığıyla toplumda millî şuurunu aşılamayı hedefleyen Sovyetbek Baygaziye (Arslan vd. 2021, s. 95) de Sovyet rejiminin halk üzerindeki olumsuz etkisini şiirinde eleştirmiştir. Bu eleştiriler doğrudan Stalin'e veya SSCB'ye olmamakla birlikte rejimin tahrip ettiği kimlik öğelerinin şiirde işlenmesi aracılığıyla ortaya konulmuştur. Buna örnek olarak "Ala Too Menin Cürögüm" (Ala Dağ Benim Yüreğim) şiirini vermek mümkündür:

Manas baba esten çıgıp, Stalin'e ata dep, Tar zamanda başı adaşıp, Kırgız çını, cüdödü.	Manas Ata akıldan çıktı, dedik Stalin'e baba, Zorda aklı karışan Kırgızlar bıkıp usanmadı hala
Rossiya bir boor enem bolot maga kandayça? Irdap cürdük kırgızımdın Moskva dep cürögü.	Nasıl olur bu, Rusya akrabaymış bana? Şiirler yazdı Kırgız'ım Moskova, Moskova.
(...)	
Kırgızımın enesi da cürögü da -Ala Too! Biröö gana eç nersege almaştırıbay süyörü. Ken Moskva orustardın soonun turgan cürögü, Biz Rustu töş aykaşkan dos dep sanap cürölü.	Kırgız'ımın anası da yüreği de Ala Too'dur. Hiçbir şey yerini tutamaz, sevdiği tektir, Büyük Moskova Rusların çarpan kalbidir, Biz Rusları can ciğer dostumuz zannederiz, nedendir!

(Baygaziye'nden akt. Arslan vd. 2021, s. 102-103).

Şiirde Baygaziye Manas'ın yerine Stalin'in, Ala Too yerine ise Moskova'nın benimsenmesinden rahatsızlığını dile getirmiştir (Aşlar, 2020a, s. 30). Şiir mankurtluğun eleştirisinin başka bir görünümüdür. Nitekim ilk mısradan Stalin'in "ata" olarak kabul görmesinden yakınan şair yıllardır bu anlamsız çelişki içine giren Kırgızları anlamakta güçlük çektiğini aktarır. Şaire göre ne Rus dost veya akrabadır, ne de Moskova Kırgızlar için vatandır. Moskova'nın yalnızca Rusların vatani olduğunu vurgulayan şair, kendi vatanını, köklerini unutan ve mankurtlaşan Kırgız halkını eleştirmektedir. Diğer bir yandan örtük eleştiri bu başkalaşmaya toplumu sürükleyen Rus kolonyal politikasıdır. Öteki'ne merak ve benzeme, yazarın şiirlerinde eleştirisinin odağını teşkil etmektedir. Nitekim Korkmaz'ın da ifade ettiği gibi (2004: 142) ev, kişiyi ötekileşmekten alıkoyan diğer yandan da insanı yok etmek isteyen sistemlerin doğrudan hedefi olan bir unsurdur. Ala-Too Kırgızların aidiyet mekânıdır. Dolayısıyla şiirde "ata, ene, Ala-Too" gibi kavramlar bu politikanın tahrip ettiği bellek unsurları olarak işlenmiştir. Nitekim biz kimliğini tanımlayan ev, aile gibi unsurlar Sovyet politikasının ilk hedefi olmuştur. Baygaziye, Sovyet devrinde yönünü Rusya'ya dönmüş, Rus'u kardeş bilmiş Ala-Too'ya yüz çevirmiş Kırgız halkını ve halkı bu davranışa sürükleyen Sovyet politikasını açık bir dille eleştirmiştir.

Kalemin ve toplumun özgürleştiği devirde yazılan eserlerde açık bir komünizm eleştirisi de dikkat çeker. Kırgızlar yaratılmış bu ütopyik cennetin gerçek olmadığını anlamış ve edebî eserlerinde de bu anlayışı ortaya koymuşlardır. Örneğin, Kırgızların önemli şairi Omor Sulonov'un *Kurbuma Kat* (Dostuma Mektup) şiirinde:

Kanday gana işençü elek kıyalda
Kommunizm degenin da kalp eken.
(...)

Ne kadar inanmış olsak da,
Komünizm denilen bir yalan imiş.

(Sultanov, 1996, s. 149).

mısraları şiirin komünizm eleştirisi bakımından en değerli satırlarını oluşturmaktadır. Bu mısralarda şair, her ne kadar komünizme inanılsa da sonunda komünizmin vaat ettiklerinin bir yalandan ibaret olduğunu idrak edildiğini vurgulamaktadır.

Sonuç

Kırgız edebiyatında ilk edebî örneklerin verildiği yıllar Sovyetler Birliği'nin bölgedeki hâkimiyet yıllarına tesadüf ettiği için rejimin taleplerine uymayan yazarlar ve eserler rejimin müdahalesi ve olumsuz eleştirisi ile karşı karşıya kalmıştır. Başlangıç döneminin bu eleştiri mekanizması, o dönem eserlerinde Sovyet rejiminin açıkça olumsuzlanmasına bir bakıma engel teşkil etmiştir. Ancak repressiya sürecinde kaybedilen entelektüel zihinlerin, yok sayılan edebî metinlerin ve tarihî şahsiyetlerin yanı sıra 1950'li yıllardan itibaren başlayan destalinizasyon ve deideolojizasyon süreci ve buna bağlı siyasî değişimler ve edebî etkileşimler, Kırgız edebiyatının başat öğelerini değiştirmede ve çeşitlendirmede etkili olmuştur. Bu dönemde sosyalist realizme bağlı eser veren yazarların yanı sıra Gaparov, Cakıpbekov, Aytmatov, Kasımbekov ve Akmatov gibi önemli kalemlerin elinde edebiyatın siyasi güdümden kurtulmaya başlaması, Kırgız edebiyatında Sovyet rejimi eleştirisinin somut varlığına da işaret etmektedir. Çalışmada 1950-1985 yılları arasında yayımlanan ve örneklem olarak irdelenen eserlerde rejim eleştirisinin doğrudan komünizme ve Stalin'e olmaktan ziyade daha çok Stalin'in uygulamalarına, sömürü politikasına ve komünizmi ferdî çıkarları için kullanan fırsatçı komünistlere yönelik olduğu belirlenmiştir. Nitekim her ne kadar söz konusu yıllarda açığa çıkan nispi serbestlik, içerik ve tür bağlamında yenileşmeleri beraberinde getirirse de parti propagandası ve Sovyetlerin edebiyat üzerindeki etkisi devam etmektedir. Bu dönemde başlayan eleştirel yaklaşım, 1980 ve sonrasında daha şeffaf hâle gelmiştir.

1950'li yıllarda hem siyasette hem de edebiyat dünyasında eleştirinin hedefi olan Stalin'in siyaseti, 1989 ve sonrasında Kazat Akmatov, Sultan Rayev, Sovyetbek Baygaziye, Şayloobek Düyşeyev gibi yazar ve şairlerin kaleminde daha açık ve bilinçli bir eleştiriye dönüşmüştür. Çalışmada irdelenen eserlerde merkezî otoritenin tahakkümünden belli ölçüde kurtularak Stalin ve onun sömürü politikalarının eleştirildiği ve eserlerde bu siyasi anlayışın toplum üzerindeki tahribatının farklı boyutlarda ele alındığı belirlenmiştir. 1980 sonrası nesir ve şiirinde öne çıkan bireysel temlerin ve ferdî duyuş tarzının yanı sıra büyük oranda Türk dünyası edebiyatlarının çoğunda mevcut ortak bir tavır olan bu eleştirel söylem, Kırgız edebiyatı için ayrıca önem arz etmektedir. 1950 sonrası eserlerde olumsuz komünistler ve uygulamaları üzerinden ele alınan asimilasyon politikasının 1989 sonrası eserlerde doğrudan repressiyayı da işaret eder biçimde konu edilmesi bahsedilen önemi açıklar niteliktedir. Bu eserlerde Stalin'in politikasının yanı sıra doğrudan Stalin'in kendisinin eleştiri hedefi olduğu görülmektedir. Türk kültürüne, diline, tarihine ve edebiyatına yapılan müdahalenin ve baskının tüm gerçekliği ile edebî eserlere aksetmesi ve tarihte Pan-Türkist olarak suçlanan masum insanların anlatılması, Kırgız kolektif şuurunun ve biz kimliğinin tamamlayıcı hususiyetlerindedir.

KAYNAKÇA

- AKMATOV, K. (1979). *Mezgil*. Frunze: Kırgızstan Basması.
- AKMATOV, K. (1989). *Kündü Aylangan Cıldar*. Frunze: Adabiyat Basması.
- ALTIMIŞOVA, Z. (2022). "Kırgızistan'da Sovyet Repressiya Siyaseti (1917-1953)". *XVIII. Türk Tarih Kongresi. X. Cilt.* (Hz. S. Nurdan ve M. Özler.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 891-903.
- ALTIOK, E.- İSMAİLOVA, C. (2020). "Kasım Tınıstanov'un Akademiyalık Keçeler (Akademi Geceleri) Eseri Üzerine Bir Bakış". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. 16: 161-169.
- ARSLAN, D. - Söylemez, O. (2021). "Kırgız Edebiyatında Millî Ruhun Oluşumu Süreci ve Kırgız Şairi Sovyetbek Baygaziye". *The Journal of Academic Social Science Studies*, XIV/86: 95-118.
- ARTIKBAYEV, K. (2003). *XX Kılımdağı Kırgız Adabiyatının Tarihi*. Bişkek.
- ARTIKBAYEV, K. (2013). *XX. Kırgız Edebiyatı Tarihi* (Akt. Mayramgül Dıykanbayeva). Ankara: Bengü Yayınları.
- ASAKEYEVA, D. (2015). *Sovetik İdeologiya cana XX Kılımdağı Uluttuk Adabiy-Körküm Protses*. Bişkek: Uluu Toolor.
- AŞLAR, H. (2006). *Mukay Elebayev'in Hayatı, Edebî Kişiliği, Nesir Eserleri ve Analizi*. Kırgızistan: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- AŞLAR, H. (2020a). "Modern Kırgız Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış ve Bir Tasnif Denemesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. XIII/71. 12-33.
- AŞLAR, H. (2020b). "Modern Kırgız Edebiyatının "Balka"sı Aalı Tokombayev'in Sanatına Dair Bazı Fikir ve Tespitler". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9/4: 2041-2050.
- AYTMATOV, C. (1999) *Beyaz Gemi*. (Çev. Refik Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- AYTMATOV, C. (1993). *Elveda Gülsarı/Yüz Yüze/Cemile/Oğulla Görüşme/Askerin Oğlu*. (Çev. Mehmet Özgül). İstanbul: Cem Yayınevi.
- AYTMATOV, C. (2001). *Gün Olur Asra Bedel* (Çev. Refik Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- AYTMATOV, C. (2013). *Cengiz Han'a Küsen Bulut* (Çev. Refik Özdek). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- AZAP, S. (2023). *Türk Dünyası ve Edebiyat*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- BAYRAKÇI, H. İ. (2022). *Şiire Yansıyan Millî Ruh: Şayloobek Düşeyev*, Kastamonu Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BAYRAM, B. (2006). "Oğuz Epik Anlatmaları ve Çuvaş Alp Hikâyeleri'nde Kutsal Kurt ve Tepegöz". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. XI/1: 19-27.
- BAYTEMİROV, S. (1970). *Santa*. Frunze: Mektep Basması.
- BURAN, A. (2020). "Sovyetler Birliği Döneminde Azerbaycan'da Edebî Mahkemeler". *VII. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*. (Ed. H. Koraş, A. Yeloğlu ve M. Sönmez). 253-263.
- CAKIPBEKOV, A. (2020). *Biz Babasız Büyüdük*. (Akt. Orhan Söylemez ve Kemal Göz). Ankara: Bengü Yayınları.
- CETİMİŞEV, S. (1987). *Too Bulagı*. Frunze: Mektep Basması.
- CETİMİŞEV, S. (2007a). *El Arasında I*. Bişkek: Biyiktik Basması.
- CETİMİŞEV, S. (2007b). *El Arasında II*. Bişkek: Biyiktik Basması.
- CİGİTOV, S. (2006). "Cengiz Aytmatov Edebiyat Dünyasında Boy Gösteriyor". (Çev. Ayhan Çelikbay). *Salican Cigitov ve Dünyası* (Hz. Orhan Söylemez ve Kemal Göz). Bişkek: Manas Üniversitesi Yayınları.
- CUMAYEV, M. (2012). *Canı Mezgil cana Adabiyat*. Biyiktik: Bişkek.

- ÇAĞDAŞ KIRGIZ ŞİİRİ ANTOLOLOJİSİ (2022). (Ed. Orhan Söylemez, Mustafa Said Arslan, Döne Arslan, Sultan Raev). Ankara: Bengü Yayınları.
- ÇONOĞLU, S. (2023). "Elçin Efendi ve Stalin'in Ölümü Hikâyesi Üzerine". *Kardeş Kalemler*. 196: 44-55.
- CİGİTOV, S. (1984). *20-Cıldardagı Kırgız Adabiyatı*. Frunze: İlim Basması.
- DIYKANBAY, M. (2021). *Kırgız Romanı Başlangıçtan Bağımsızlığa (1917-1990)*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- DIYKANBAYEVA, M. (2017). "Kırgızlarda Dört Tülük Hayvanla İlgili İnanışlar". *Millî Folklor*. 115: 133-140.
- DİLEK, İ. (2014). *Resimli Türk Mitolojisi Sözlüğü Altay/Yakut*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- EKEN, C. (2023). "1970 Sonrası Azerbaycan Edebiyatında Sosyalist Realizmin Eleştirisi". *Folklor Akademi Dergisi*. VI/2: 803-814.
- FİGES, O. (2011). *Karanlıkta Fısıldaşanlar-Stalin Rusyası'nda Özel Yaşam* (Çev. Nurettin Elhüseyni). İstanbul: YKY Yayınları.
- GÖZ, K. (2015). "Kırgız Edebiyatında Sosyalist Realizmin Yeniden Yorumlanması". *Gazi Türkiyat*. 17: 99-112.
- GÖZ, K. (2020). "Olumlu Kahramanın Yenilgisi: Tanabay ve Santiago". *MUTAD*. 7/1: 77-90.
- GÜNGÖR, E. (2018). *Repressiya Kırgızistan'da Siyasi Baskı Sürgün ve Yokediliş (1917-1938)*. Ankara: Bengü Yayınları.
- GÜNGÖR, E. (2023). "Kırgız Türklerinde Repressiya". *Türk Dünyasında Repressiya*. (Ed. İbrahim Dilek). Ankara: YTB Yayınları. 445-480.
- GÜNÜMÜZ KIRGIZ ÖYKÜSÜ (2021). (Akt. Mayramgül Dıykanbay). İstanbul: Hece Yayınları.
- İBRAİMOV, O. (2013). *İstoriya Kırgızskoy Literaturı XX Veka*. Bişkek: Biyiktik.
- İNAN, A. (1987). "Türk Rivayetlerinde Bozkurt". *Makaleler ve İncelemeler*. C.II. Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayınları.
- JUSDANİS, G. (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.
- KALIYEVA, Ö. (2017). "Kazat Akmatov". *Kırgız Adabiyatının Tarihi VII-Tom*. (Ed. A. Akmataliyev). Bişkek: Kut-Ber.
- KALLİMCİ, İ. T. (2009). *Bağımsızlık Sonrası Modern Kırgız Şiirinde Millî Temalar*. Ege Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KARA, H. (2011). "Sömürgeciyi" Tahayyül Etmek: Cengiz Aytmatov'un Kurmacasında Rusların Edebî Temsili". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. XLV/45: 113-138.
- KASIMBEK, T. (2003). *Kırılan Kılıç I (Han Sarayı)* (Akt. İbrahim Atabey ve Saadettin Koç). Ankara: Yargı Yayınevi.
- KASIMBEK, T. (2004). *Kırılan Kılıç II (İsyan)* (Akt. İbrahim Atabey ve Saadettin Koç). Ankara: Yargı Yayınevi.
- KASIMBEKOV, T. (1976) *Cetilgen Kurak*. Frunze: Mektep Basması.
- KASIMBEKOV, T. (2019). *İnsan Olmak İstiyorum*. (Akt. Samet Azap). Ankara: Bengü Yayınları.
- KAYA, M. (2007). *Mitolojiden Efsaneye*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- KERİMCANOVA, B. (1951). "Kırgız Sovet Adabiyatı XXV Cılda". *Kırgız Adabiyatı Cönündöğü Makalalar Cıynagı*. (Ed. B. Kerimcanova). Frunze: Kırgızmambas. 7-57.
- KIDIRBAYEVA, R. Z., -ASANALİYEV, K. (2004). *Kırgız Adabiy İliminin Terimler Sözdüğü*. Bişkek.
- KORKMAZ, R. (2004). *Aytmatov Anlatılarında Ötekileştirme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*. Ankara: Türksoy.
- KORKMAZ, R. (2009). *Elveda Gülsarı Romanında İnsanların Dünyası*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

- NASKALÍ, E. G. (1996). "Sovyet Türk Edebiyatı", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 1. 54-64.
- OKTAY, A. (2008). *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- ÖGEL, B. (1993). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÖZYURT, C. (2023a). "Bir Devrimci Portresi Olarak Elveda Gülsarı: Kolhozlarda Aile ve Arkadaşlık İlişkilerinin Kırılmalılığı". *İnsan ve Toplum*. XIII/4: 121-143.
- ÖZYURT, C. (2023b). "Aytmatov'un Eserlerinde Sovyet Çalışma Hayatı ve Emekçi İlişkileri". *Bilig*. 106: 145-172.
- ÖZYURT, C. (2024). "Aytmatov'un Eserlerinde Sovyet Eğitim Sisteminin Üç Hâli: Aydınlanma, İşlevsizleşme ve Mankurtlaşma". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*. XIII/2: 646-664.
- RAYEV, S. (2018) *Tımarhane*. (Akt. Orhan Söylemez ve Kemal Göz) Ankara: Bengü Yayınları.
- RAYEV, S. (2022). *Güneşi Tutan Çocuk*. (Akt. Kemal Göz) Ankara: Bengü Yayınları.
- RAYEV, S. (2024). *Pusu*. (Akt. Kemal Göz). Ankara: Bengü Yayınları.
- SADIKOV, A. (2012). *Kırgız Zalkarları*. VI. Tom. Bişkek: Biyiktik Basması.
- SADIKOV, A., vd. (1965). *Adabiyat Teoriyasının Problemleri*. Frunze: İlim Basması.
- SAMAGANOV, C. (1951). "Stalin Kırgız Adabiyatında". *Kırgız Adabiyatı Cönündöğü Makalalar Cıynagı*. (Ed. B. Kerimcanova) Frunze: Kırgızmambas. 58-72.
- SASPAYEV, A. (1977). *Partorg*.
- SASPAYEV, A. (1989). *Too Çabalakeyi*. Frunze: Adabiyat Basması.
- SÖYLEMEZ, O. - AZAP, S. (2016). *Türk Dünyası Edebiyatları Hikâye Çözümlemeleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- SÖYLEMEZ, O. (2011). "Hakikati Yeterince Savunmak: Sultan Rayev". *Turkish Studies*. VI/3: 93-99.
- STALİN, İ, V. (1931). "O Nekotorih Voprosah İstorii Bolşevizma". *Proletarskya Revolyutsiya*. 19/20: 9-18.
- SULTANOV, O. (1996). *Can Bereli Süyüügö*. Bişkek: Akıl Kontserni.
- ŞENER, A. (2022). *Sovyet Dönemi Kırgız Romanında İdeolojik Tipler*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- ŞİMŞEK, S. (2022). "Sovyet Kültürel Patronaj Sisteminde Âşıklar". *Âşık Sanatı* (Ed. Yusuf Kaplan). İstanbul: Kesit Yayınları. 219-236.
- TEMUR, N. (2011). *Folklor ve İdeoloji*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- TOLKUN, S. (2015). "Sovyet Sonrası Özbek Edebiyatında Sovyet Eleştirisi" *Türkmen Bilgesi Fikret Türkmen Armağanı*. (Ed. İbrahim Dilek ve Ferah Türker). Ankara: TKAE. 227-240.
- ÜKÜBAYEVA, L. (2018). *Cengiz Aytmatov*. Bişkek: Turar Basması.
- ÜMÖTALİYEV, Ş. (1976). *Realizm Düynösündö*. Frunze: Kırgızstan Basması.
- YELOK, V. S. (2011). "Özbek Şiirinde Müstebit Devrin Eleştirisi (Erkin Vâhidovun Şiirleri Esasında)". *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*. 29: 493-518.
- YILDIZ, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff)*. *Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil kurumu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

During the Soviet era, literature across the Turkic world faced domination by the communist party, which imposed its ideology on creative expression. The *socialist realism* movement, which officially became a literary method in 1934, pressured authors to prioritize the pragmatic aspects of their work, essentially transforming literature into a propaganda tool. One prominent example of this state-controlled approach is Kyrgyz literature. To comprehend the literary changes and developments in Kyrgyz literature, it is crucial to examine the relationship between politics and literature from a new perspective. As mandated by socialist realism, the portrayal of idealized, positive characters constrained both the writers' creative freedom and their characters' development. This not only compromised the artistic quality of the works but also detached them from historical reality. Therefore, in order to understand and make sense of literary changes and developments in Kyrgyz literature, it becomes essential to examine how literature was influenced by social and political dynamics and how this interaction was addressed in literary works, beyond the framework of socialist realism. This study uses content analysis to examine selected works that critically address the Soviet regime before and after independence. The findings show that Kyrgyz literature served as both an ideological tool and a platform for political critique during these periods.

Critiques of the Soviet regime in Kyrgyz literature date back to the early years of Soviet rule. From the 1930s onward, systematic hunger and discontent significantly constrained the influence of both authors and their texts within literary works. The execution of writers who challenged authority or presented opposing narratives in their writings during 1937-38 resulted in a lasting limitation on the creative freedom of artists. However, each author's response to or interpretation of the situation was not the same. Some writers responded differently to socialist realism and party propaganda. While loyal Soviet writers such as Aalı Tokombayev, Tügölbay Sıdıkbekov, and Nasirdin Baytemirov produced more uniform works, authors like Murza Gaparov, Aşım Cakıpbekov, Cengiz Aytmatov, Tölögön Kasımbekov, and Kazat Akmatov, who contributed to the development of literature with individual or national themes from the 1950s onward, transformed literature into a space for construction rather than destruction. In the literary line that changed in terms of content, genre and style, some writers criticized the political authority or the hegemonic discourse that dominated literature in order to protect the *national identity*. The criticisms articulated in the texts suggest that, particularly following 1989, writers such as Kazat Akmatov, Sultan Rayev, Sovyetbek Baygaziyevev, and Şayloobek Düşeyev, alongside the well-known Cengiz Aytmatov, began to embrace identity elements and assume the role of protectors of these elements. This transition reflects a more conscious and explicit approach to literary critique. The analysis of the works indicates that, to a certain extent, the writers liberated themselves from the hegemony of central authority, transforming the exploitation policies of Stalin and their impact on Turkic peoples into a critical discourse. The literature explores the various dimensions of the societal damage caused by these political ideologies. After 1989, these critiques became more conscious and overt. In addition to the well-known Cengiz Aytmatov, poets and authors such as Kazat Akmatov, Sultan Rayev, Sovyetbek Baygaziyevev, and Şayloobek Düşeyev have embraced the national identity. These critiques have a quality that contributes to the construction and preservation of identity elements. The works analyzed in this study reveal that, by partially escaping the domination of central authority, writers critiqued Stalin's policies and his exploitation of Turkic peoples. This critique of Soviet rule is reflected in how the societal impacts of these policies are addressed in literature. The

theme of mankurtism, or the loss of consciousness, which was symbolically represented in earlier works, especially those of Cengiz Aytmatov, became more directly associated with repression in the post-1989 era. This shift highlights the important role of literature in criticizing Soviet policies. The significant transformations in genre, theme, and style in Kyrgyz literature, particularly after the 1980s, reflect the liberation of literary expression from political and ideological control. However, literature's connection to ideology remains evident. While literature functioned as a tool of ideology during the colonization process, it also played a crucial role in the nation-building process thereafter.